

UNIVERSITEIT ANTWERPEN

FACULTEIT TOEGEPASTE ECONOMISCHE WETENSCHAPPEN

FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN

Het problematisch karakter van inkomensongelijkheid

Een onderzoek naar de samenhang met het individueel geluk

Leen Meeusen

Masterproef voorgedragen tot het bekomen
van de graad van:
Master in de Sociaal-Economische Wetenschappen

Promotor: Prof. Ive Marx

UNIVERSITEIT ANTWERPEN

FACULTEIT TOEGEPASTE ECONOMISCHE WETENSCHAPPEN

FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN

Het problematisch karakter van inkomensongelijkheid

Een onderzoek naar de samenhang met het individueel geluk

Leen Meeusen

Masterproef voorgedragen tot het bekomen
van de graad van:
Master in de Sociaal-Economische Wetenschappen

Promotor: Prof. Ive Marx

Masterproef SEW

2010-2011

Inhoudsopgave → **deel I, deel II en deel III nog toevoegen**

Lijst van figuren en tabellen	5
Dankwoord.....	6
Abstract.....	7
Inleiding.....	8
1. Het begrip inkomensongelijkheid.....	10
1.1 Verschillende vormen van inkomen	10
1.2 Inkomensverdeling	12
1.3 Het meten van inkomensongelijkheid	14
2. Het begrip geluk	16
2.1 Geluk: een veelzijdig begrip.....	16
2.2 Determinanten van geluk	19
2.3 Het meten van geluk.....	21
3. Inkomensongelijkheid en geluk.....	23
3.1 De stelling van Wilkinson en ‘The Equality Trust’	23
3.2 Kritiek op de stelling van Wilkinson	26
3.3 De referentiegroep versus de gehele maatschappij	28
Ongelijker, ongelukkiger?.....	30
1. Inleiding.....	32
2. Data	33
3. Methodologie en voorbereidend databeheer	33
3.1 Methodologie.....	33
3.2 Vorbereidend databeheer	34
3.2.1 Micro-data	34
3.2.2 Macro-data	47
4. Resultaten	50
4.1 Random intercept model.....	51
4.2 Random slope model.....	56
4.3 Modelvergelijkingen en standaardisering	57
5. Mogelijke uitbreidingen en beperkingen	58
Bibliografie	63

Lijst van figuren en tabellen

Figuren

Figuur 1: Lorenz-curve	15
Figuur 2: Verband tussen inkomensongelijkheid en index van gezondheid en sociale problemen	25

Tabellen

Tabel 1a: De frequentieverdeling van de oorspronkelijke variabele 'geluk' (<i>HAPPY</i>)	36
Tabel 1b: De frequentieverdeling van de gehercodeerde variabele 'geluk'	36
Tabel 2a: De frequentieverdeling van de oorspronkelijke variabele 'burgerlijke status' (<i>MARITALA</i>)	39
Tabel 2b: De frequentieverdeling van de gehercodeerde variabele 'burgerlijke status'	40
Tabel 3: De frequentieverdeling van de gehercodeerde variabele 'opleiding'	41
Tabel 4: De frequentieverdeling van de oorspronkelijke variabele 'gezondheid' (<i>HEALTH</i>)	42
Tabel 5: De frequentieverdeling van de oorspronkelijke variabele 'keuzevrijheid' (<i>DCLVLF</i>)	45
Tabel 6: De frequentieverdeling van de oorspronkelijke variabele 'optimisme' (<i>OPTFTR</i>).....	46
Tabel 7: Variabelen op landniveau (Ginicoëfficiënt, ratio 80/20, economische groei (%), BBP per capita (€) en de werkloosheidsgraad (%) – cijfers van het jaar 2006	50
Tabel 8: Multilevel regressie analyse van geluk van mensen (1 tot 7, 7=extreem gelukkig) op relevante individuele en landkenmerken (multilevel regressiecoëfficiënten met significantie en variantiecomponenten)	55
Tabel 9: Random slope model	57

Dankwoord

In dit dankwoord zou ik graag enkele personen willen bedanken die mij in het proces van deze eindverhandeling enorm hebben bijgestaan. In de eerste plaats wil ik mijn promotor Prof. Ive Marx uitdrukkelijk bedanken voor de tijd die hij voor mij maakte, zijn deskundig advies en zijn professionele en persoonlijke steun gedurende het volledige academiejaar. Verder zou ik ook Prof. Dimitri Mortelmans en Prof. Karel Van den Bosch willen bedanken voor het verstrekken van de nodige informatie en advies met betrekking tot mijn empirische studie.

Graag zou ik ook enkele vrienden willen bedanken voor het kritisch nalezen van mijn eindverhandeling. En tot slot een groot dankwoord aan mijn familie voor de steun en het geduld dat zij konden opbrengen tijdens het gehele verloop van mijn studies.

Abstract

In deze thesis wordt het problematisch karakter van inkomensongelijkheid onderzocht. Meer bepaald trachten we een antwoord te vinden op de volgende onderzoeksvraag: *“Waarom is inkomensongelijkheid zo problematisch? Zijn de inwoners van landen met een kleinere kloof tussen arm en rijk gelukkiger dan de inwoners van landen met een grotere kloof tussen arm en rijk, na controle voor enkele individuele factoren en landfactoren?”* Voor de individuele factoren werd er gebruik gemaakt van het ESS3 – European Social Survey Round 3 2006/2007. Voor de variabelen op landniveau werd er gebruik gemaakt van de databank aangeboden door Eurostat. Aan de hand van een multilevel analyse wordt er onderzocht of er een verband bestaat tussen de inkomensongelijkheid in een land en het individueel geluk. Hierbij wordt er gecontroleerd voor sociaal demografische-, economische- en persoonlijkheidsfactoren alsook voor factoren met betrekking tot het eigen gevoel en de anderen in de maatschappij (bijvoorbeeld de mate waarin men zich gediscrimineerd voelt in de maatschappij) en landfactoren. We kunnen concluderen dat inkomensongelijkheid geen (rechtstreeks) significant effect uitoefent op het geluk van mensen. Hierbij dient echter wel opgemerkt te worden dat de resultaten erg gevoelig blijken te zijn voor zowel specificaties van het model als voor het gebruikte jaartal voor de meting van de variabelen.

Inleiding

Het verdelingsvraagstuk vormt al lange tijd één van de belangrijkste sociale problemen in onze moderne maatschappij. Het belang van dit onderwerp is recentelijk nog versterkt doordat de kloof tussen arm en rijk enkel nog groter is geworden, als gevolg van de economische crisis. Hoewel men stilaan begint te herstellen van deze economische crisis, blijft de kloof duidelijk aanwezig. Maar is ze nu werkelijk zo problematisch? Er wordt steeds vanuit gegaan dat armere mensen zich ongelijk behandeld voelen door de maatschappij omdat zij veel minder inkomen bezitten dan de meer welvarende mensen. Deze inkomensongelijkheid trachten we te reduceren om zo mensen gelukkiger te maken en een meer gelijke en rechtvaardige maatschappij te vormen. De vraag moet echter gesteld worden of mensen hier ook daadwerkelijk *gelukkiger* van worden.

In eerdere studies kwam het verband tussen inkomen en geluk rijkelijk aan bod. Zo tonen onderzoekers zoals Sacks, Stevenson en Wolfers (2010) aan dat rijkere individuen meer tevreden zijn met hun leven dan armere individuen. Deze relatie tussen subjectief welzijn en inkomen zou volgens hen het geval zijn in bijna alle landen van de wereld. Hoewel men zich eerst richtte op de ‘tevredenheid met het leven’ als variabele voor subjectief welzijn, vond men later ook gelijkaardige resultaten voor de link tussen geluk en inkomen (Sacks et al., 2010). Is het dan niet onrechtvaardig dat een deel van de populatie een grotere kans heeft op het bereiken van dit geluk, doordat ze over een hoger inkomen beschikt? Iedereen is namelijk op zoek naar geluk in zijn of haar leven. De vraag naar een eventueel verband tussen *inkomensongelijkheid* en geluk bleef echter vaak op de achtergrond. Vinden mensen nu werkelijk dat ze te weinig verdienen waardoor ze over te weinig middelen beschikken om gelukkig te kunnen zijn in het leven? Of voelen mensen met een lager inkomen zich ongelukkiger omdat ze ongelijk behandeld worden doordat ze minder verdienen ten opzichte van anderen in de maatschappij? In deze thesis staat daarom ook de volgende onderzoeksvraag centraal:

“Waarom is inkomensongelijkheid zo problematisch? Zijn de inwoners van landen met een kleinere kloof tussen arm en rijk gelukkiger dan de inwoners van landen met een grotere kloof tussen arm en rijk, na controle voor enkele individuele factoren en landfactoren?”

Het is belangrijk om na te gaan welke factoren een invloed uitoefenen op geluk, aangezien dit één van de ultieme doelen van het menselijk leven is. Iedereen wil namelijk gelukkig zijn en mensen zouden dus ook gelijke kansen moeten krijgen om dit ultieme doel te bereiken. Ook voor de relevantie van het bestrijden van inkomensongelijkheid is dit onderzoek van belang. Waarom is inkomensongelijkheid problematisch? Heeft het een effect op dit ultieme doel van het leven, het geluk?

Voor de verdere opbouw van deze thesis starten we in een eerste deel (de literatuurstudie) met een uiteenzetting van enkele begrippen over inkomensongelijkheid zoals inkomen, inkomensverdeling en de Ginicoëfficiënt. In hoofdstuk twee wordt er vervolgens dieper ingegaan op het begrip geluk, waarbij zowel de determinanten van geluk als de meting van geluk worden besproken. Hoofdstuk drie vervolgens vertrekt vanuit de stelling van Wilkinson om zo dieper in te gaan op het verband tussen inkomensongelijkheid en geluk. In het tweede deel van deze thesis wordt het eigen empirisch onderzoek besproken. De gebruikte data worden kort weergegeven. Vervolgens worden ook de methodologie, het voorbereidend databeheer en de resultaten besproken in dit deel. Ten slotte wordt er in een laatste hoofdstuk dieper ingegaan op de mogelijke uitbreidingen en beperkingen van het onderzoek. Deze thesis wordt beëindigd met een laatste deel waarin een algemeen besluit en enkele beleidsimplicaties aan bod komen.

Deel I: Literatuurstudie

1. Het begrip inkomensongelijkheid

Een belangrijke vraag in het politiek debat luidt: “Hoeveel inkomensongelijkheid is aanvaardbaar?” In dit debat staan verschillende ideologieën tegenover elkaar die kort besproken worden in sectie 2.2. Het doel van deze thesis is om na te gaan of de maatschappelijke inkomensverdeling een effect uitoefent op het geluk van mensen. Doordat het verdelingsvraagstuk voorwerp is van voortdurende sociale spanningen en strijd, is het één van de belangrijkste sociale problemen in de maatschappij (Deleeck, 2008). In deze thesis staat niet de omvang van de inkomensongelijkheid centraal, maar stellen we de vraag waarom inkomensongelijkheid zo problematisch is? Heeft het een effect op het geluk van de mensen in de maatschappij? Om dit te onderzoeken zullen we eerst dieper in gaan op enkele begrippen van inkomensongelijkheid.

1.1 Verschillende vormen van inkomen

In deze thesis is het de bedoeling na te gaan of inkomensongelijkheid werkelijk zo problematisch is als verondersteld wordt op het gebied van geluk. Heeft een gelijke of ongelijke verdeling van de inkomens een invloed op het geluk van mensen? Het is hierbij belangrijk om het begrip inkomen goed te definiëren. Volgens Deleeck (2008) bepalen verschillende inkomensbestanddelen de welvaartspositie van een huishouden. Deze verschillende inkomensbestanddelen kunnen zowel rechtstreeks of onrechtstreeks als onder de vorm van geld of het gebruik van goederen en diensten het inkomen van het huishouden uitmaken. Als we spreken over inkomensongelijkheid baseren we ons niet enkel op het *primair inkomen* of marktinkomen dat rechtstreeks voort komt uit het productieproces. We richten ons eerder op de verdeling van de *secundaire inkomens*. Deze inkomens betreffen zowel de marktinkomens als de ongebonden inkomensoverdrachten aan de publieke sector (inkomstenbelastingen en socialezekerheidsuitkeringen) en de ongebonden inkomensoverdrachten aan de gezinnen (voornamelijk socialezekerheidsuitkeringen). Als we ten slotte van het secundaire inkomen de aan het verbruik van goederen en diensten gebonden inkomensoverdrachten aan de overheid aftrekken (voornamelijk btw en

accijnzen) en de gebonden overdrachten aan de gezinnen toevoegen (bijvoorbeeld studiebeurzen) ontstaat het *tertiair inkomen* (Deleeck, 2008; Coumans et al., 1972).

Voorgaande studies verrichtten talrijk onderzoek naar de relatie tussen het niveau van inkomen en geluk. Men concludeerde dat mensen in geïndustrialiseerde landen niet gelukkiger werden over de tijd, ondanks de aanwezige economische groei. Echter, mensen met een hoger inkomen zijn wel gemiddeld gelukkiger binnen een maatschappij dan mensen met een lager inkomen. Dit wordt de *Easterlin Paradox* genoemd. Easterlin (1994) stelt dat geluk en welzijn eerder door relatief dan absoluut inkomen worden bepaald. Ook Layard (2005a) ziet het relatief inkomen als belangrijke determinant van geluk. Het focussen op economische groei is volgens Easterlin nutteloos. Als iedereen rijker wordt, wordt niemand gelukkiger (Easterlin, 1994). Wilkinson (2009) bevestigt dit door empirisch aan te tonen dat meer economische groei niet tot een gezondere, meer succesvolle en gelukkigere populatie leidt. Meer nog, hij stelt vast dat er in rijke landen geen relatie bestaat tussen inkomen per hoofd van de bevolking en het sociaal welzijn (Wilkinson et al., 2009). We moeten vervolgens rekening houden met het onderscheid tussen absoluut en relatief inkomen. De absolute inkomenshypothese stelt dat er een positief verband is tussen het niveau van inkomen en het niveau van geluk totdat ze een verzadigingspunt bereiken. Na het bereiken van dat punt oefent het niveau van inkomen geen effect meer uit op het niveau van geluk (Caporale, 2007; Layard, 2005b). Eens de basisnoden bevredigd zijn, zal het geluk van mensen afhangen van andere aspecten dan de materiële welvaart. De relatieve inkomenshypothese daarentegen stelt dat niet het absolute inkomen van belang is, maar dat sociale normen, sociale vergelijkingen en referentiewaarden belangrijk zijn voor het evalueren van de economische situatie van mensen. Men vergelijkt zijn economische situatie met een referentiewaarde zoals de economische situatie van mensen uit hun omgeving of hun eigen levensstandaard over tijd (Caporale, 2007). In dit laatste geval zullen de verwachtingen van mensen zich volgens Brickman en Campbell (1990) aanpassen aan hun omstandigheden. Dus hoewel mensen rijker worden, zullen ze niet gelukkiger zijn doordat hun verwachtingen mee veranderen. Dit verschil tussen absoluut inkomen en relatief inkomen is een belangrijk onderscheid dat we in overweging moeten nemen.

1.2 Inkomensverdeling

De werkplaats creëert in de eerste plaats welvaart. Het inkomen zorgt ervoor dat we kunnen voorzien in onze dagelijkse behoeften en bepaalt bovendien mee onze sociale plaats in de samenleving. Het is dan ook één van de belangrijkste factoren binnen het economisch gebeuren. Maar ook inkomensverschillen worden voor het eerst vastgesteld op de werkplaats. In deze thesis handelen we echter niet over de hiërarchische rangorde op de werkplaats, maar over de ongelijkheid die er heerst onder inkomens van de bevolking. Het is als het ware een weerspiegeling van de maatschappelijke welvaart (Budo, 2007; Wilkinson et al., 2009).

In voorgaande sectie zagen we dat er verschillende soorten inkomens bestaan, namelijk het primair-, secundair- en tertiair inkomen. Ook voor het ruime begrip *inkomensverdeling* kunnen we volgens Deleeck een onderscheid maken tussen drie soorten verdelingen: de personele, de categoriale en de functionele inkomensverdeling. Voor deze thesis is de *personele inkomensverdeling* van belang. Het beschouwt de verdeling van de inkomens over personen, gezinnen of huishoudens. Men probeert bijvoorbeeld een antwoord te vinden op de vraag: “Hoeveel procent van de gezinnen, verdient hoeveel procent van alle inkomens?” Hierbij rangschikt men de gezinnen van laag naar hoog. Deze eenvoudige benaderingswijze beschrijft enkel de ongelijkheid, zonder zich te richten op verklarende elementen. Deze personele inkomensverdeling kunnen we verder opsplitsen in primaire, secundaire en tertiaire verdeling. Onder *primaire inkomensverdeling* verstaat men de verdeling van het marktinkomen over personen en huishoudens. Bij de *secundaire inkomensverdeling* grijpt de overheid in door de verdeling te corrigeren via belastingen en sociale uitkeringen. De *tertiaire inkomensverdeling* ten slotte baseert zich op het tertiaire inkomen dat rekening houdt met transfers gebonden aan het verbruik van goederen en diensten zoals btw en accijnzen. Zoals in de eerste sectie vermeld werd, richten we ons hier vooral op het secundaire inkomen en dus ook op de secundaire inkomensverdeling (Deleeck, 2008; Van Der Hoek, 1985).

Met betrekking tot de omvang van de inkomensverdeling spreekt de Nederlandse econoom Jan Pen van ongelijke maatschappijen. Hij stelt de inkomensverdeling voor door middel van een optocht van dwergen en reuzen, kortweg de ‘parade van Pen’ genoemd. Deze parade

duurt één uur en bestaat uit alle personen in een samenleving, gerangschikt in volgorde van inkomen. De personen met de laagste inkomens lopen vooraan en de hoogste inkomens achteraan in de parade. De lengte van de mensen is proportioneel aan de hoogte van hun inkomen met een gemiddelde lengte voor de personen met een gemiddeld inkomen. Hoewel belastingen niet afgetrokken worden, rekent men sociale voordelen, pensioenen en dergelijke wel mee. Bij de observatie van de parade zien we geen reeks van mensen met een gestaag toenemende hoogte, maar eerder een parade van dwergen en een paar reuzen op de laatste milliseconden. Elke economie heeft volgens Pen een ongelijke inkomensverdeling, hoewel de omvang ervan verschilt (Pen, 1971).

In het debat betreffende de omvang van de inkomensongelijkheid staan verschillende ideologieën tegenover elkaar. Gezien de focus van de thesis kunnen we hier nu echter niet uitgebreid op ingaan en geven we de standpunten van deze ideologieën slechts kort weer. Enerzijds stellen egalitaristen dat alle mensen gelijk zijn. De opbrengsten van de gezamenlijke welvaart moeten vervolgens ook evenredig verdeeld worden. John Rawls (1999) stelt bijvoorbeeld dat bepaalde rechten en voorzieningen voor iedereen beschikbaar moeten zijn en gelijkheid wenselijk is. Mensen die in gunstige omstandigheden geboren worden, bijvoorbeeld met een hoge intelligentie en rijke ouders, kunnen dit niet zien als hun eigen verdienste. Diegene in een achterstandspositie moeten daarom gecompenseerd worden. Ongelijkheid is echter in bepaalde omstandigheden wel toegestaan. Wanneer iedere mens gelijk is in basisvoorzieningen, is ongelijkheid boven dat niveau toegestaan. Dit op voorwaarde dat diegenen in minder bevoorrechte posities gecompenseerd worden in termen van extra welvaart en welzijn (Rawls, 1999). Anderzijds heeft volgens de libertariërs ieder mens het onvervreemdbaar recht op eigendom. Inkomensherverdeling is volgens hen niet aan de orde. In de discussie richt men zich vaak op de consequenties van inkomensongelijkheid doordat een consensus niet mogelijk is. Men richt zich op verschillende criteria die alle beperkingen bevatten (Berg, 2007). In deze thesis bekijken we de inkomensongelijkheid en de consequenties hiervan op het individueel geluk.

Als laatste willen we opmerken dat de inkomensongelijkheid door tal van factoren wordt bepaald. Zo zullen factoren als de technologische evolutie en de 'nieuwe economie' (met een rol voor de informatica) leiden tot een grotere inkomensongelijkheid. Deze factoren

werken namelijk in de richting van hogere lonen voor hooggespecialiseerden en lagere lonen voor ongeschoolden. Echter, door de democratisering van het onderwijs ontstaat er een overvloedig aanbod van hogeschoolden waardoor hun beloningen lager worden. Het aanbod van laaggeschoolden wordt daarentegen eerder schaars met hogere beloningen als gevolg. Vervolgens zal de democratisering van het onderwijs leiden tot een kleinere inkomensongelijkheid. Daarnaast spelen ook sociale veranderingen een rol bij de verdeling van inkomens. Zo leidde de veroudering tot een grotere ongelijkheid, hoewel in de jongste jaren de relatieve inkomenspositie van de (jong)bejaarden aanzienlijk verbeterde. Ook de veralgemening van het tweeverdienerschap (dubbel inkomen) werkt in de richting van meer ongelijkheid. Hoge inkomenstrekkers huwen namelijk meestal met (gelijkstandige) hoge inkomenstrekkers (Deleeck, 2008).

1.3 Het meten van inkomensongelijkheid

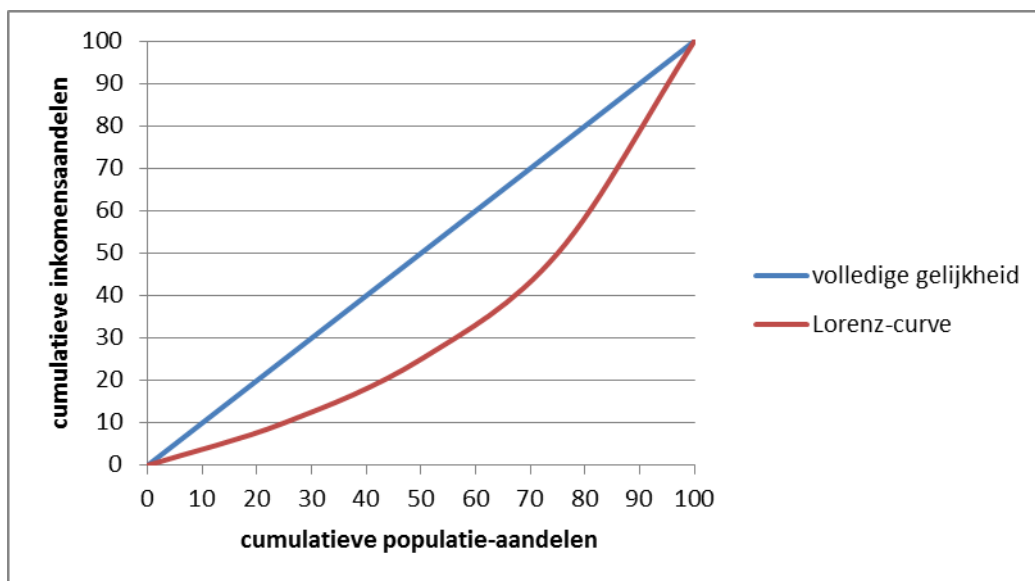
Het is belangrijk een beeld te hebben van hoe dit inkomen nu verdeeld is in een land. Om deze verdeling weer te geven, bestaan er echter verschillende methodes, zowel grafisch (frequentieverdeling, Lorenz curve en de parade van Pen) als kwantitatieve uitdrukkingen (ratio 90/10, ratio 80/20, relatieve interkwartielafstand en de Ginicoëfficiënt). Omdat in de empirische studie voornamelijk de Ginicoëfficiënt en de ratio 80/20 als maatstaven voor de inkomensongelijkheid worden gebruikt, wordt er in deze sectie ook enkel dieper ingegaan op deze uitdrukkingen (Brakel-Hofmans, 2007).

De *Ginicoëfficiënt* is ontwikkeld door de Italiaanse statisticus Corrado Gini en werd in 1912 gepubliceerd. Het is de meest gebruikte maat voor inkomensongelijkheid aangezien het alle inkomens van de betreffende populatie in rekening neemt. De mate van ongelijkheid wordt in een ratio uitgedrukt waarbij dus de waarde van de coëfficiënt tussen 0 en 1 ligt. Een waarde van 0 wijst op totale gelijkheid waarbij iedereen hetzelfde inkomen bezit. Terwijl een waarde van 1 correspondeert met totale ongelijkheid waarbij één persoon al het inkomen bezit. De Ginicoëfficiënt kan grafisch weergegeven worden door de *Lorenz-curve* (zie figuur 1), ontwikkeld in 1905 door Max. O. Lorenz. Men kan voor elk percentage personen aangeven hoeveel percentage zij bezitten van het totale inkomen. De Ginicoëfficiënt wordt vervolgens berekend door de ratio van de oppervlakte tussen de curve van volledige gelijkheid en de Lorenz-curve, en de totale oppervlakte onder de curve van volledige

gelijkheid. Ten slotte merken we op dat gelijke Ginicoëfficiënten niet automatisch wijzen op gelijke inkomensverdelingen. Lorenz-curven met eenzelfde Ginicoëfficiënt kunnen toch een verschillende vorm aannemen. Zo zal een inkomensverdeling waarbij in de ene helft van de populatie het totale inkomen gelijkwaardig verdeeld is en de andere helft van de populatie geen inkomen bezit een Ginicoëfficiënt van 0.5 aannemen. Maar ook de inkomensverdeling waarbij in de ene helft het totale inkomen gelijkwaardig verdeeld is en in de andere helft één rijk persoon de helft van het totale inkomen bezit, zal een Ginicoëfficiënt van 0.5 bevatten. Grafisch nemen de Lorenz-curven van beide verdelingen een volkomen verschillende vorm aan

Een andere maatstaf voor inkomensongelijkheid is de *interdeciele verhouding*. De *ratio 80/20* geeft de verhouding weer van het aandeel van 20 procent van de bevolking met het hoogste inkomen in het totale inkomen tot het aandeel van 20 procent van de bevolking met het laagste inkomen in het totale inkomen. Deze ratio geeft een realistisch beeld van de afstand tussen de armsten en rijksten in een samenleving (Brakel-Hofmans, 2007; Deleeck, 2008).

Figuur 1: Lorenz-curve

Bron: eigen bewerking

2. Het begrip geluk

2.1 Geluk: een veelzijdig begrip

Onderzoek naar geluk is de laatste jaren één van de levendigste onderwerpen van de economie (De Neve et al., 2010). Geluk is één van de ultieme doelen van het menselijk leven en dus een belangrijk begrip in onze maatschappij (James, 1902; Cassel, 1954). De onafhankelijkheidsverklaring van de Verenigde Staten in 1776 pleitte zelfs voor de nastreving van geluk als een onvervreemdbaar recht (Frey et al., 2002a). Het voornaamste doel van onderzoek is om de determinanten van individuele tevredenheid met het leven, subjectief welzijn of kortweg geluk te verklaren (De Neve et al., 2010). Hoewel enkele studies (bijvoorbeeld de studie van Gundelach et al., 2004) verschillen aanhalen tussen deze termen, zijn ze zo nauw verbonden dat ze vaak als synoniemen worden gebruikt. Zo toonde Clark et al. (2011) in zijn studie een grote significante correlatie aan tussen ‘geluk’ en ‘tevredenheid met het leven’. Bovendien toonde zijn onderzoek aan dat de factoren die correleren met de verschillende metingen van welzijn zeer vergelijkbaar zijn op het individuele niveau (Clark et al., 2011). Ook in deze thesis worden geluk, subjectief welzijn en levenstevredenheid behandeld als synoniemen.

Allereerst moeten we het begrip geluk trachten af te bakenen. Dit is echter niet gemakkelijk doordat het verschillende betekenissen aanneemt in de literatuur. De betekenissen verschillen tussen en binnen de verschillende wetenschappelijke disciplines (Stolwijk, 2008). De economische literatuur vertrekt meestal van de klassieke nutsfunctie om het geluk van mensen voor te stellen. Mensen streven naar maximaal nut en worden hierbij belemmerd door hun inkomen en preferenties. Hoewel het gemakkelijk is om de inkomens van mensen te achterhalen, geven mensen niet snel hun werkelijke preferenties weer omdat zij er zich bijvoorbeeld zelf niet van bewust zijn. De economische literatuur onderscheidt twee verschillende interpretaties van de term ‘nut’ om de preferenties te achterhalen. Oorspronkelijk werd het nut door economen zoals Bentham geïnterpreteerd in hedonistische termen, als een meting van genot en pijn. Deze grondlegger van het utilitarisme vat het nut van handelingen op als ‘geluk’. Dit zogenaamde ‘experienced utility’ stelde Edgeworth (1881) in de 19^e eeuw voor aan de hand van het idee van de ‘hedonimeter’. Dit denkbeeldige instrument kan je vergelijken met de barometers in de

weerstations. De hedonimeter zou het niveau van genot en pijn dat een individu ervaart op een bepaald moment kunnen plotten als een continue functie van tijd. De integraal onder de geplote curve zou dan een meting weergeven van het geluk van die persoon voor een bepaalde periode. Toch begrepen economen over de laatste 100 jaar nut eerder als 'decision utility'. Zij verwierpen de subjectiviteit van ervaring ten gunste van de objectiviteit van observeerbare keuzes. Deze economen baseren zich op het behaviourisme en begrijpen de preferenties in termen van keuze. Enkel de keuzes van mensen zijn observeerbaar en deze onthullen de preferenties van mensen. Veronderstellend dat economische agenten rationeel zijn in de formele zin van het handelen op consistente preferenties, kunnen we er vanuit gaan dat ze hun 'decision utility' maximaliseren. Echter de laatste 25 jaar stellen enkele gedragseconomen (behaviouristen) de assumpties van rationaliteit in vraag. Vaak zijn economische agenten slechts beperkt rationeel waardoor ze vaak niet maximaliseren wat ze werkelijk willen maximaliseren. Als het gedrag van individuen geen coherente preferenties onthult, kunnen we geen meting van decision utility definiëren. Het blijft echter wel mogelijk om de experienced utility van individuen te meten waarbij de rationaliteit bestaat in de maximalisering van plezier (Kahneman et al., 2005).

Tot de jaren '80 ging men ervan uit dat hedonisch welzijn (*hedonic well-being*), gebaseerd op genot, een synoniem was van subjectief welzijn. Economen betrouwden op single-item metingen van geluk of tevredenheid die nu talrijk gevonden worden in grootschalige onderzoeken. Onderzoek toonde echter aan dat het subjectief welzijn een multidimensionaal begrip is met hedonisch, of emotioneel welzijn, als één van de dimensies. Hoewel men vaak naar beide variabelen verwijst als standaard hedonistische metingen, is de hedonistische dimensie waarschijnlijk meer aanwezig in de variabele die 'geluk' meet dan in de variabele die de 'tevredenheid met het leven' meet. Het hedonisch welzijn bestaat uit percepties van geluk en tevredenheid met het leven en de balans van positieve en negatieve gevoelens die een individu ervaart. Hoe positiever deze balans, des te gelukkiger de persoon (Cantril, 1965; Bradburn, 1969; Bryant et al., 1982; Diener et al., 1985; Lucas et al., 1996; Shmotkin, 1998; Clark et al., 2011). Een andere dimensie van het subjectief welzijn heeft betrekking tot het fenomeen van de eudaimonia (*eudaimonic well-being*). Clark (2011) maakte gebruik van deze meting van de *eudaimonia*, wat verwijst naar het idee van de bloei of ontwikkeling van het menselijk potentieel. Verschillende dimensies komen hierbij aan bod

zoals een positieve evaluatie van zichzelf en het verleden, een gevoel van aanhoudende groei en ontwikkeling als een persoon, het geloof dat iemands leven doelgericht en zinvol is, het bezit van kwaliteit relaties met anderen, de capaciteit om iemands leven en de wereld er rond te beheren en een gevoel van zelfbeschikking. Deze dimensies geven elk een uitdaging aan die individuen tegenkomen bij het realiseren van hun eigen talenten. Clark bijvoorbeeld bepaalde het eudaimonische welzijn aan de hand van vragen over autonomie, vastberadenheid, belangstelling en inzet, ambities en motivatie en een gevoel van betekenis, richting of doel in het leven (Ryff, 1989; Ryff et al., 1995; Clark et al., 2011). Clark baseerde zich hierbij op Amartya Sen's idee van *'capabilities and functionings'* waarbij deze laatste een weerspiegeling geeft van de potentiële en werkelijke prestaties die beschikbaar zijn voor een individu. Hoewel deze *'functionings'* vaak gezien worden als objectieve omstandigheden van het individu, hebben sommige onderzoekers geprobeerd deze te meten aan de hand van subjectieve appreciaties van het individu (Sen, 2002). Ten slotte concludeerde Clark uit zijn onderzoek dat hoewel er enige correlatie is tussen de verschillende dimensies van het subjectief welzijn, er geen complete overlapping heerst. Hogere niveaus van geluk in of tevredenheid met het leven (*hedonic well-being*) garanderen niet automatisch een meer bloeiend of ontwikkeld leven (*eudaimonic well-being*). Door dit onderscheid in dimensies moeten onderzoekers hun keuze van welzijn steeds meer theoretisch rechtvaardigen (Clark et al., 2011).

Veenhoven (2008) definieerde het begrip geluk als volgt: *"Geluk is de mate waarin een individu voldoening schept in het eigen leven als geheel."* We kunnen volgens hem ons leven beoordelen op twee manieren. In een eerste manier spreekt hij van geluk als zijnde een *'goed leven'*. Hierbij maken we een vergelijking tussen het ideaal en de werkelijkheid op basis van bepaalde kwaliteitscriteria zoals opleiding en de arbeidssituatie. Dit objectief geluk (het ideaal) is echter sterk afhankelijk van de maatstaven die men gebruikt. De eigen positie binnen de maatschappelijke orde zoals opleiding, inkomen, gezondheid, levensverwachting, aanzien en contacten spelen daarbij een steeds grotere rol. Naties, gemeenschappen of individuen die welvarender zijn, meer opleiding hebben en langer leven worden verondersteld een hogere levenskwaliteit of persoonlijk welzijn te hebben. Een tweede manier van beoordeling is het nagaan hoe het leven iemand zelf bevalt. Hier spreekt men van subjectief geluk als zijnde een *'prettig leven'*. In tegenstelling tot het objectief geluk kan

hier een buitenstaander geen oordeel vellen. Het is een evaluatie of verklaring die individuen maken over de kwaliteit van hun eigen leven. Belangrijk op te merken is dat de meting betrekking heeft op het leven als geheel. Verschillende domeinen hebben een invloed op dit subjectief geluk (Diener et al., 1999; Keyes et al., 2002; Veenhoven, 2008; Veenhoven, 1999; Veenhoven et al., 1998). Geluk is niet enkel afhankelijk van verschillende levensdomeinen, maar het varieert ook voortdurend met het soort activiteit dat men uitoefent en het gezelschap waarin men vertoeft. We moeten daarom volgens Layard focussen op het gemiddelde niveau van geluk dat een persoon voelt op lange termijn (Layard, 2003).

2.2 Determinanten van geluk

Handelingen in onze maatschappij worden vaak beoordeeld op de hoeveelheid geluk en ongeluk die ze meebrengen. Het is dus uitermate belangrijk om na te gaan welke factoren een invloed uitoefenen op het menselijk geluk zodat mensen ook de gepastheid van hun eigen handelingen kunnen nagaan. Ook de wetenschap is hier meer aandacht op gaan vestigen door de determinanten van geluk empirisch na te gaan (Veenhoven, 1970). Doordat geluk geen eenduidige definitie heeft is het echter moeilijk om de determinanten ervan te bepalen. Bovendien zijn niet alle factoren van even groot belang voor alle mensen in de nastreving van hun geluk. Verschillende studies delen deze determinanten in verschillende groepen op. Zo maakten Frey & Stutzer (2002b) een onderscheid tussen persoonlijkheidsfactoren (optimisme), sociaal-demografische factoren (leeftijd, burgerlijke staat), economische factoren (inkomen, werkloosheid, inflatie), situationele factoren (stress op het werk) en institutionele factoren (omvang van de politieke decentralisatie) (Frey et al., 2002b).

Inglehart (1997, 2005) richtte zich op de economische factor en toonde een sterke correlatie aan tussen de economische ontwikkeling van naties en geluk. Maar economische factoren omvatten slechts een deel van het verhaal. Als er schaarsheid heerst in een natie zullen mensen zich richten op economische en fysieke zekerheid voor overleving. Maar eens een bepaald niveau bereikt, zal economische groei geen significant effect meer hebben op het subjectief welzijn van de inwoners. Niet- economische aspecten zoals waarden van zelfexpressie en vrije keuze zullen vanaf dit punt steeds belangrijker worden. Er blijkt een

universele link te zijn tussen de mate waarin iemand gelooft keuzevrijheid te hebben en zijn geluk. Zowel democratie als gendergelijkheid en sociale tolerantie verbeteren de keuzevrijheid van individuen waardoor men gelukkiger wordt (Inglehart, 1997; Inglehart et al., 2005).

Andere niet-economische factoren in het onderzoek naar geluk vinden we terug in bijvoorbeeld de studie van Blanchflower en Oswald (2004a). Zij deden onderzoek naar de invloed van seksueel gedrag op het geluk van mensen. Ze vonden een positieve associatie tussen de frequentie van seksuele activiteiten en geluk. Deze bevinding geldt zowel voor mannen en vrouwen als voor alle leeftijden. Hoewel geslacht en leeftijd dus niet van belang zijn, lijkt opleiding wel een rol te spelen. Blanchflower en Oswald concluderen namelijk dat seks meer geluk meebrengt voor hoog opgeleide individuen dan laag opgeleiden. In hun studie hebben ze niet kunnen corrigeren voor endogeniteit waardoor de richting van de causaliteit tussen seksueel gedrag en geluk niet duidelijk is (Blanchflower et al., 2004a).

De Neve, Fowler en Frey (2010) tonen ons bewijs van een andere niet-economische factor, namelijk een genetische associatie met subjectief welzijn. Volgens hen bestaat er een specifiek gen dat geassocieerd kan worden met de tevredenheid met het leven (De Neve et al., 2010). Ook Lykken en Tellegen (1996) wijzen op een invloed van de genen op het subjectief welzijn. Met studies van tweelingen tonen ze aan dat ongeveer 48% van de variantie in het subjectieve welzijn te wijten is aan genetische variatie. Andere variabelen zoals opleiding, inkomen en burgerlijke staat verklaren slechts 3% van de variantie. Geluk is dus in zekere mate erfelijk volgens hen.

Er zijn echter nog talrijke andere determinanten van geluk te vinden in de literatuur. Zowel economische factoren als de werkgelegenheidsstatus (Oswald, 1997; Frey et al., 2000; Korpi, 1997) als niet-economische factoren zoals leeftijd (Oswald, 1997; Blanchflower et al., 2004b), geslacht (Oswald, 1997; Blanchflower et al., 2004b; Shields et al., 2004), opleiding (Oswald, 1997; Clark et al., 1994), gezondheid (Shields et al., 2004; Frey et al., 2002b), burgerlijke status (Oswald, 1997; Frey et al., 2005; Shields et al., 2004; Gerdtham et al., 2001) en godsdienstigheid (Frey et al., 2002b) komen aan bod in voorgaande studies. De resultaten van deze studies zijn echter niet zo ondubbelzinnig waardoor het moeilijk wordt

om de set van determinanten van geluk te bepalen. Het is dus van groot belang voldoende controlefactoren in rekening te brengen. Voor de controlevariabelen die in deze thesis gebruikt worden, verwijzen we naar hoofdstuk 3 van het tweede deel in deze thesis (de empirische studie).

2.3 Het meten van geluk

Om het geluk van verschillende mensen te bepalen, kan men *objectieve metingen* gebruiken. Aan de hand van activiteiten in de hersenen bijvoorbeeld kan men de gevoelens van mensen nagaan. Als de linkerkant van de hersenen extreem actief blijkt te zijn, zouden mensen meer positieve gevoelens rapporteren dan mensen met een hele actieve rechterkant van de hersenen (Layard, 2003).

Toch gebruiken de meeste psychologen, sociologen en zelfs economen eerder *subjectieve metingen* van geluk, aangezien objectieve metingen meer specifieke experimenten en uitrusting vereisen. Hoewel men aanvankelijk vooral indirecte methoden gebruikt zoals diepte interviews en Rorschachtesten, focussen ze zich recent steeds meer op het geluk dat gerapporteerd wordt door de respondenten zelf (directe methode) (LU, 2010; Veenhoven et al., 1998). Om na te gaan hoe het leven iemand zelf bevalt (subjectief geluk), zullen we de persoon in kwestie ernaar moeten vragen (Veenhoven et al., 1998). Mensen kunnen zelf het beste een oordeel vellen over de kwaliteit van hun leven. Met behulp van één of meerdere vragen van zelfrapportage is het mogelijk om een indicatie te krijgen van de evaluaties van mensen over hun geluk. Bij deze evaluaties houden individuen rekening met zowel huidige omstandigheden, ervaringen uit het verleden, verwachtingen over de toekomst als vergelijkingen met andere personen (Frey et al., 2002a). Voorbeelden van deze methode vinden we terug in de 'General Social Surveys' (Davis et al., 2001), 'World Values Survey' (Inglehart et al., 2000) en de 'European Social Survey' (Caporale et al., 2007). Deze laatste is ook het databestand dat we voor dit onderzoek zullen gebruiken.

Enkele kritische kanttekeningen verschijnen in de literatuur bij het gebruik van geluk als een variabele in onderzoek. Men moet zorgvuldig omgaan met de antwoorden van de respondenten bij de directe subjectieve meting. Individuen hebben vaak slechts een selectief

geheugen waarbij enkel de afloop van een recente gebeurtenis wordt onthouden door de persoon in kwestie. Het is niet vanzelfsprekend voor mensen om al hun ervaringen in termen van geluk bij te houden (Wilkinson, 2007; Wilson et al., 2003). Mensen onthouden vaak enkel de hoogte- en dieptepunten (Kahneman et al., 2004). Ook Diener en Oishi (2004) twijfelen aan het gebruik van subjectieve geluksmetingen als variabelen in onderzoek. Doordat objectieve geluksmetingen ter controle vaak niet mogelijk zijn, kan men niet met zekerheid zeggen of iedereen eenzelfde geluksmeter gebruikt. Diener en Oishi vergelijken dit met de warmtemeting in een wereld zonder thermometers. Op een schaal van 0 tot 100 zouden bepaalde mensen 'fris' aangeven met een score van 40, terwijl anderen dit aangeven met een score van 25. Zo is het ook mogelijk dat mensen verschillende scores toekennen aan dezelfde hoeveelheid geluk. Echter door de consistentie van de resultaten van geluksmetingen over de tijd heen, lijkt bovenstaande kritiek enigszins overdreven te zijn.

3. Inkomensongelijkheid en geluk

Onderzoek en discussie betreffende de omvang van inkomensongelijkheid in moderne maatschappijen handelden tot voor kort grotendeels over eerlijkheid en oneerlijkheid. Echter door verbeterde data en statistische methoden werd het mogelijk om de inkomensverschillen in verschillende maatschappijen te vergelijken. Bovendien kan men de eventuele invloed van inkomensongelijkheid nagaan op de sociale structuur van de samenleving. In dit hoofdstuk vertrekken we vanuit de inkomensongelijkheidstheorie van Wilkinson die stelt dat de urgente gezondheids- en sociale problemen veel erger zijn in maatschappijen met een grotere inkomensongelijkheid, wat leidt tot een ongelukkigere populatie. Vervolgens bespreken we enkele critici en hun standpunten betreffende de stelling van Wilkinson.

3.1 De stelling van Wilkinson en 'The Equality Trust'

Naar aanleiding van zijn boek *The Spirit Level: Why more equal societies almost always do better* (2009), stichtte de Britse onderzoeker Richard G. Wilkinson in 2009 in samenwerking met Billy Kerry en Kate Pickett het 'Equality Trust'. In associatie met de korte termijn campagne 'One Society (2009)' trachten ze de negatieve effecten van inkomensongelijkheid te benadrukken. Aan de hand van een programma van publiek en politiek onderwijs willen ze drie doelen bereiken om zo de inkomensongelijkheid te reduceren: (1) een wijdverspreid begrip van de schade veroorzaakt door inkomensongelijkheid, (2) publieke steun voor beleidsmaatregelen om inkomensongelijkheid te reduceren en (3) het politiek engagement om zo de beleidsmaatregelen te implementeren (Equality Trust, e.d.). Maar waarom strijden Wilkinson et al. voor een minimale inkomensongelijkheid?

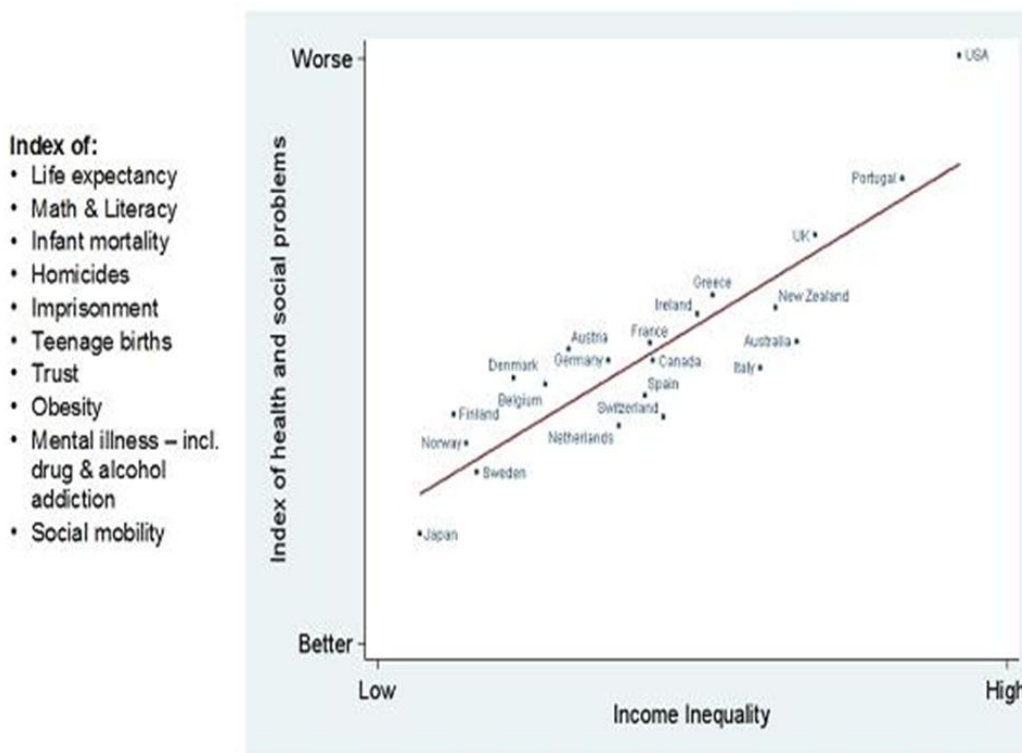
Eeuwenlang bleek de verhoging van de materiële levensstandaard door economische groei de beste manier te zijn om de kwaliteit van het leven te bevorderen. Nu staan we volgens Wilkinson et al. op een keerpunt in de menselijke geschiedenis. Hoewel de gezondheid blijft verbeteren in rijke landen, is deze verbetering niet langer gerelateerd aan economische groei. Bovendien genereert economische groei niet langer toenames in geluk, levensverwachtingen of niveaus van welzijn. We moeten onze aandacht richten op de sociale omgeving en de kwaliteit van sociale relaties in plaats van op de materiële welvaart.

Grote ongelijkheid is de plaag van moderne maatschappijen. The Equality Trust presenteert het bewijs dat in rijkere landen een kleinere kloof tussen rijk en arm voor een gezondere, meer succesvolle en vooral een gelukkigere populatie zorgt. Bovendien zal het leiden tot een sterker maatschappelijk leven, hogere niveaus van vertrouwen, minder geweld en een meer ecologisch duurzame maatschappij waarin sociale problemen in mindere mate voorkomen. In dit opzicht zijn Wilkinson et al. vastbesloten dat een meer gelijke maatschappij het meest effectieve middel is voor een betere maatschappij. Ze volgen daarom ook actief het debat over welke maatregelen geïmplementeerd moeten worden om dit doel te bereiken (Wilkinson et al., 2009).

Figuur 2 toont aan dat landen met een hogere inkomensongelijkheid zoals de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Portugal en Nieuw Zeeland slechter scoren op de index van gezondheid en sociale problemen dan landen met een lagere inkomensongelijkheid zoals Japan, Zweden en Noorwegen. Deze index bestaat uit tien verschillende gezondheids- en sociale problemen: lichamelijke gezondheid (levensverwachting), mentale gezondheid (inclusief drank- en alcoholverslaving), onderwijs (wiskunde en geletterdheid), gevangenschap, obesitas of zwaarlijvigheid, sociale mobiliteit, het maatschappelijk leven (vertrouwen), geweld (moorden), tienerzwangerschap en kindersterfte. De inkomensongelijkheid werd hierbij gemeten aan de hand van de 20:20 ratio. Deze ratio werd geconstrueerd door te vergelijken hoeveel rijker de 20% rijkste mensen zijn tegenover de 20% armste mensen. Hoe groter de ratio, hoe groter de inkomensongelijkheid in een land (Wilkinson et al., 2009).

Ook 'de absolute inkomen hypothese' stelt dat bij het constant houden van het totale inkomen, een meer gelijke verdeling van het inkomen de gezondheid van de bevolking zal verbeteren. Standaard economische modellen voorspellen namelijk dat de gezondheid verbetert bij een extra eenheid van inkomen, hoewel de bijkomende gezondheidsvoordelen ten gevolge van inkomensverhogingen verminderen naarmate het inkomen hoger ligt. Hierdoor zal een inkomenstransfer van een rijker individu naar een armer individu de gezondheid van deze laatste meer doen stijgen dan dat het de gezondheid van de rijkste doet dalen. Vervolgens zal een meer gelijke verdeling van het inkomen de gezondheid van de bevolking verbeteren (Leigh et al., 2009).

Figuur 2: Verband tussen inkomensongelijkheid en index van gezondheid en sociale problemen

Bron: Wilkinson & Pickett, *The Spirit Level* (2009)

The Equality Trust stelt bovendien dat hoewel de armsten er het meeste voordeel uit halen, de gehele populatie zou winnen bij de reductie van inkomensongelijkheid. Zo toont onderzoek in het Verenigd Koninkrijk enkele veranderingen in de index van gezondheid en sociale problemen bij een halvering van de inkomensongelijkheid: het aantal moorden zou halveren, geestesziekten zouden verminderen met twee derde, obesitas zou halveren, gevangenschap en tienerzwangerschappen zouden dalen met 80% en het niveau van vertrouwen in anderen zou stijgen met 85%. Voorgaande bevindingen gelden ook grotendeels voor andere ontwikkelde landen en voor de 50 staten van de Verenigde Staten (Wilkinson et al., 2009).

Niet enkel de populatie van de rijke landen zou beter worden van een grotere gelijkheid binnen hun land, ook de ongelijkheid tussen arme en rijke landen zou op deze manier aangepakt worden. Grotere gelijkheid binnen de rijke landen lijkt te leiden naar een beleid dat nuttiger is voor armere landen. Ten eerste blijkt dat de rijke landen met de kleinste

inkomensverschillen een grotere proportie van hun bruto nationaal inkomen besteden aan hulp aan ontwikkelingslanden. Ten tweede presteren meer gelijke landen ook beter op de *Global Peace Index* die het militarisme en geweld weerspiegelen (Wilkinson et al., 2009).

3.2 Kritiek op de stelling van Wilkinson

Echter niet iedereen is het eens met Wilkinson & Pickett. Hun stelling betreffende de inkomensongelijkheid heeft vervolgens ook de nodige kritiek ontvangen. Zo bekritiseerden Jen et al. (2009a, 2009b) en Johnston et al. (2009, 2010) hen op de gegevens die ze gebruikten voor het toetsen van hun inkomensongelijkheidthese. Wilkinson stelt dat de inkomensongelijkheid in een land een positief effect uitoefent op tal van sociale afwijkingen vandaag de dag. Hierbij maakte hij in zijn onderzoek geen gebruik van individuele, sociaal demografische data, maar van geaggregeerde contextuele data waarbij de mate van inkomensongelijkheid als een landkenmerk wordt gezien. Vervolgens gebruikte hij het contextuele verband tussen inkomensongelijkheid en deze sociale afwijkingen om mechanismen op individueel niveau vast te stellen. Het zijn volgens hem niet de maatschappijen die dergelijke problemen bevatten maar de individuen in een maatschappij. Inkomensongelijkheid is een aspect van de structuur van de maatschappij en individuen worden vervolgens beïnvloed door deze sociale structuur. Toch is het volgens Jen et al. (2009a) van groot belang om gebruik te maken van individuele, sociaal demografische data in plaats van geaggregeerde (contextuele) data. Een multilevel analyse blijkt dus de gepaste statistische methode te zijn om dergelijke theorie te toetsen (Jen et al., 2009a, 2009b; Gravelle, 1998). In hun onderzoek, waarin ze de inkomensongelijkheidthese van Wilkinson toetsten met individuele, sociaal demografische data, verdween het contextuele verband van Wilkinson en kwamen ze zelfs tot een tegengesteld resultaat. Jen et al. vinden een negatief verband, namelijk hoe ongelijker de inkomensverdeling in een land, hoe minder mensen slechte gezondheids- of sociale problemen rapporteren.

Hoewel enkele critici zoals Jen et al. beweren dat de oorspronkelijke theorie van Wilkinson verworpen moet worden, blijft dit een punt van discussie binnen het sociaalwetenschappelijk debat. Barford et al. (2009) stellen dat het contextuele verband van Wilkinson gewoon blijft bestaan, ondanks de tegengestelde empirische vaststelling van het

mechanisme op individueel niveau. De theorie bevindt zich hoofdzakelijk op contextueel niveau waardoor contextuele/geaggregeerde data van toepassing zijn. Analyses op basis van individuele data kunnen weinig of geen conclusies trekken over de contextuele theorie van Wilkinson.

Muntaner et al. (1999) stellen vervolgens dat Wilkinson te weinig oog heeft voor de oorzaken en oplossingen van inkomensongelijkheid. Hij zou volgens hen meer aandacht moeten schenken aan sociale mechanismen die aan de basis liggen van de inkomensongelijkheid zoals uitbuiting. Door de nadruk te leggen op de psychosociale aspecten, stelt hij de armere sociale klassen te veel voor als niet-samenhangend en als niet in staat tot collectieve actie. Wilkinson verweert zich hier tegen. Door de aandacht voor de psychosociale aspecten probeert hij echter aan te tonen hoe sociale status ons leven binnendringt en beheerst.

Volgens Lynch et al. (2000) moet men beginnen bij de structurele oorzaak van inkomensongelijkheid, namelijk het absolute inkomen. Maar Wilkinson blijft bij zijn standpunt dat het relatieve inkomen en niet het absolute inkomen bepalend is in de geïndustrialiseerde landen. Daarnaast zullen ook neo-materiële omstandigheden zoals de gemeenschappelijke infrastructuur volgens Lynch et al. een invloed uitoefenen op de gezondheid en het geluk van mensen.

Leigh et al. (2009) bekritiseerden vervolgens 'de relatieve inkomen hypothese' van Wilkinson. Wilkinson stelde dat als individuen hun welzijn vergelijken met die van personen met een hoger inkomen, stijgingen in inkomensongelijkheid, lage controle, onzekerheid en verlies van eigenwaarde creëren. Verontrustende opwaartse economische vergelijkingen produceren relatieve deprivatie. Echter de meeste studies van relatieve deprivatie stellen dat sociale vergelijkingen het meest stressvol zijn wanneer ze mensen betrekken die veel met elkaar gemeen hebben zoals collega's, familieleden en burens. De inkomensverschillen binnen zo een referentiegroepen zijn waarschijnlijk veel kleiner dan verschillen tussen willekeurige leden van de nationale bevolkingen. Toch is het waarschijnlijk dat inkomensongelijkheid binnen referentiegroepen (collega's, familieleden of burens) in dezelfde richting verandert dan de inkomensongelijkheid in de maatschappij als geheel.

Coburn (2000) ten slotte vindt dat men zich meer moet richten op de vraag naar het waarom en het ontstaan van inkomensverschillen. Volgens hem geven de culturele en politiek-economische achtergrondfactoren de aanleiding tot een stijgende inkomensongelijkheid en een onderinvestering in neo-materiële levensomstandigheden. De gezondheid van individuen en de bevolking in het algemeen, worden mede bepaald door deze twee laatste factoren. Wilkinson reageert hierop door erop te wijzen dat hij geen onderzoeker is van het ontstaan en de oplossingen voor sociale ongelijkheid. Hij bestudeert daarentegen de sociaal-economische oorzaken van gezondheid. Het onderzoek naar de oorzaken van sociale ongelijkheid laat hij over aan andere wetenschappers.

3.3 De referentiegroep versus de gehele maatschappij

In sectie 1.1 behandelden we al het onderscheid tussen het absolute en relatieve inkomen. Talrijke klassieke economen stellen het geluk voor aan de hand van nutsfuncties die beperkt worden door het absoluut inkomen van een persoon. Economen zoals Easterlin en Layard beargumenteerden echter dat het relatief inkomen, eerder dan het absoluut inkomen, een belangrijke determinant is van het welzijn van mensen. Een aantal recente papers bevestigden dit en stelden inderdaad onderlinge afhankelijkheden vast tussen nutsfuncties van verschillende personen. Hoewel de literatuur doorgaans onderzoek verrichtte naar dit onderscheid in absoluut en relatief inkomen, richtte Clark (2003) zich in zijn studie op het belang van de inkomensverdeling in de referentiegroep. De referentiegroep werd hierbij bepaald op basis van geslacht, regio en de golf van onderzoek van de 'British Household Panel Survey'. Hij concludeerde dat het welzijn van fulltime werkenden significant positief correleert met de inkomensongelijkheid in de referentiegroep. Deze bevinding gaat in tegen de gepercipieerde publieke afkeer van ongelijkheid (*inequality-averse*) en individuen blijken volgens Clark eerder gunstig te staan tegenover inkomensongelijkheid (*inequality-loving*).

In deze thesis zal echter niet de inkomensongelijkheid in de referentiegroep, maar de inkomensongelijkheid in de gehele maatschappij centraal staan. Bestaat er een verband tussen de mate van inkomensongelijkheid in een land en het individuele geluk van de inwoners van dat land? Hoewel mensen zich vaak enkel vergelijken met de relevante anderen, of hun referentiegroep, blijkt ook de inkomensverdeling over de hele samenleving

vaak een invloed uit te oefenen op het individuele geluk. De richting van deze invloed blijft echter een onderwerp van discussie. Zo concludeerde Tomes (1986) in zijn onderzoek, in ongeveer 200 federale kieskringen in Canada, dat de inkomensongelijkheid positief correleert met het subjectief welzijn van mannen. Het deel van de inkomsten van de onderste 40% van de bevolking is namelijk negatief gecorreleerd met zowel de tevredenheid als het geluk van mannen. Ook onderzoek op basis van data van de '1996 World Values Survey' toonde een positieve correlatie tussen geluk en ongelijkheid (Ball, 2001). Toch zijn er onderzoekers zoals Morawetz et al. (1977), Hagerty (1999) en Blanchflower et al. (2003) die een tegengesteld resultaat vinden.

Ongelijker, ongelukkiger?

Het doel van deze thesis bestaat erin om na te gaan of de maatschappelijke inkomensverdeling een effect uitoefent op het individueel geluk van mensen. In de literatuurstudie komen enkele belangrijke aspecten naar voren. Zo wijst de Easterlin paradox op een belangrijk onderscheid, namelijk het onderscheid tussen het absoluut inkomen en het relatief inkomen. Volgens Easterlin wordt het geluk eerder bepaald door dit laatste. Mensen zullen hun economische situatie vaak vergelijken met een referentiegroep. Uitgaande van deze paradox trachten we ook in de empirische studie dit onderscheid te benadrukken. Later in deze thesis zal echter blijken dat dit hier niet mogelijk is.

Een volgend aspect uit de literatuur geeft aan dat het begrip 'geluk' niet gemakkelijk te definiëren valt. Het neemt namelijk verschillende betekenissen aan, zowel tussen als binnen de verschillende wetenschappelijke disciplines. Hierdoor wordt het enorm moeilijk om de determinanten van geluk te bepalen. De wetenschap is vervolgens meer aandacht gaan vestigen op het empirisch onderzoek naar de determinanten van geluk. Verschillende studies wijzen op tal van factoren die het geluk van mensen beïnvloeden, hoewel de resultaten vaak niet eenduidig zijn. Vervolgens trachten we ook in deze empirische studie zoveel mogelijk van deze factoren op te nemen.

Om het geluk van mensen te meten opteert men steeds vaker voor subjectieve metingen in plaats van objectieve metingen. Vooral de directe methode wint aan populariteit. Mensen kunnen namelijk zelf het beste een oordeel vellen over de kwaliteit van hun leven. Hoewel deze methode ook de nodige kritiek kreeg, wordt er toch in deze empirische studie gebruik gemaakt van deze (subjectieve) directe methode.

Een ander belangrijk aspect uit de literatuurstudie is de inkomensongelijkheidthese van Wilkinson. In het Equality Trust strijdt Wilkinson samen met Kerry en Pickett voor een minimale inkomensongelijkheid. Grote ongelijkheid is volgens Wilkinson de plaag van moderne maatschappijen. Het Equality Trust toont namelijk aan dat in rijkere landen een kleinere kloof tussen rijk en arm tot een gezondere, meer succesvolle en vooral een gelukkigere populatie zal leiden. Een grotere inkomensongelijkheid maakt mensen dus werkelijk ongelukkiger. Toch heeft ook deze stelling de nodige kritiek ontvangen. Zo is het volgens Jen et al. van groot belang om gebruik te maken van individuele, sociaal

demografische data in plaats van de geaggregeerde contextuele data die Wilkinson gebruikt. Ook andere studies tonen aan dat de inkomensverdeling over de hele samenleving een invloed uitoefent op het individuele geluk, hoewel de richting van de invloed een onderwerp van discussie blijft.

Uitgaande van de literatuurstudie trachten we in onze empirische studie aan de hand van een multilevel analyse de effecten na te gaan van enerzijds individuele kenmerken zoals sociaal demografische factoren, economische factoren, factoren met betrekking tot het eigen gevoel en de anderen in de maatschappij en enkele persoonlijkheidsfactoren en overtuigingen. Anderzijds blijken ook landkenmerken een invloed uit te oefenen op dit individueel geluk. Hoewel in deze thesis vooral de inkomensongelijkheid centraal staat, worden er toch ook enkele andere landkenmerken opgenomen zoals de economische groei, het BBP/capita en de werkloosheidsgraad. De inkomensongelijkheid wordt in dit onderzoek gemeten aan de hand van twee kwantitatieve uitdrukkingen, namelijk de Ginicoëfficiënt en de ratio 80/20.

Deel II: Empirische Studie

1. Inleiding

Uit de literatuurstudie wordt duidelijk dat verschillende factoren op verschillende niveaus een rol spelen bij de nastreving van het geluk. Echter in dit empirisch deel trachten we hoofdzakelijk een antwoord te vinden op de onderzoeksvraag *“Waarom is inkomensongelijkheid zo problematisch? Zijn de inwoners van landen met een kleinere kloof tussen arm en rijk gelukkiger dan de inwoners van landen met een grotere kloof tussen arm en rijk, na controle voor enkele individuele factoren en landfactoren?”* Hierbij wordt gebruik gemaakt van het ESS3-bestand en het statistisch programma SAS. Het ESS3-bestand bevat data op individueel en huishoudelijk niveau. Door het extern toevoegen van data op landniveau, kan ik aan de hand van een multilevel analyse mijn onderzoeksvraag testen.

Zoals eerder vermeld (zie sectie 2.3 van de literatuurstudie) beschikt het ESS over een subjectieve meting (directe methode) van de afhankelijke variabele ‘geluk’. Bovendien bevat deze databank talrijke andere variabelen die mogelijk determinanten zijn van het individueel geluk. Uit de literatuurstudie blijkt dat zowel geslacht, leeftijd, burgerlijke status, opleiding, gezondheid, absoluut inkomen, relatief inkomen, godsdienstigheid, keuzevrijheid, optimisme, economische groei, werkloosheid en inkomensongelijkheid een invloed uitoefenen op het geluk van mensen. Deze variabelen betrekken we daarom ook in de studie. Daarnaast worden nog enkele extra variabelen opgenomen in de analyse. Op basis van enerzijds de literatuur en anderzijds logische redenering, kan er vanuit worden gegaan dat ook het aantal kinderen, mate van discriminatie, vertrouwen in anderen, mate van sociaal contact, de betrokkenheid bij vrijwillige verenigingen en het BBP per capita een effect uitoefenen op het individueel geluk. Doordat het ESS3-bestand geen variabelen bevat met betrekking tot het seksueel gedrag of de genen kunnen we hun invloed niet nagaan in onze analyse.

Om de impact van inkomensongelijkheid op het geluk van mensen te onderzoeken, komen de volgende delen in dit empirisch gedeelte aan bod. In een eerste deel bespreken we kort de gebruikte databanken voor deze empirische studie. Vervolgens komen de methodologie

en het voorbereidend databeheer van ons onderzoek aan bod. Ook de operationalisering van de data op individueel en landniveau worden hier besproken. In een volgend deel worden de verschillende stappen en resultaten van mijn analyse besproken. En tot slot worden de mogelijke uitbreidingen en beperkingen van de studie weergegeven.

2. Data

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van 'The European Social Survey' (ESS). Deze cross-sectionele sociale enquête is ontworpen om de interactie tussen veranderende instituties van Europa en de attitudes, geloof en gedragspatronen van zijn diverse populaties in kaart te brengen en te verklaren. In deze thesis maken we gebruik van het ESS3 – European Social Survey Round 3 2006/2007. Het gaat om strikte willekeurige kanssteekproeven waarbij alle individuen van de deelnemende landen met een leeftijd van 15 jaar of ouder en woonachtig in particuliere huishoudens in aanmerking kwamen, ongeacht hun nationaliteit, burgerschap, taal of juridische status. De face-to-face interviews bevatten vragen over een variëteit van onderwerpen die in vorige ronden aan bod kwamen. Bovendien werden er twee modules betreffende persoonlijk en sociaal welzijn en de organisatie van de levensloop in Europa ontwikkeld voor deze derde ronde. Deze databank bevat 30 949 observaties op individueel niveau. Daarnaast werden er voor de 17 landen van het ESS (België, Bulgarije, Zwitserland, Cyprus, Duitsland, Denemarken, Estland, Spanje, Finland, Frankrijk, Verenigd Koninkrijk, Noorwegen, Polen, Portugal, Zweden, Slovenië en Slowakije) nog 5 variabelen op landniveau extern toegevoegd (European Social Survey, 2011). Voor de variabelen op landniveau (Ginicoëfficiënt, ratio 80/20, economische groei, BBP/capita en werkloosheidsgraad) werd er gebruik gemaakt van de databank aangeboden door Eurostat. We namen ook voor deze variabelen de cijfers van het jaar 2006 (Eurostat, 2011).

3. Methodologie en voorbereidend databeheer

3.1 Methodologie

Uitgaande van het eerste deel van deze thesis kunnen we verwachten dat zowel invloeden op individueel niveau – *micro-data* - als op landniveau – *macro-data* - de variantie in het

geluk van mensen verklaren. Deze empirische studie onderzoekt deze invloeden samen aan de hand van een multilevel analyse. Een multilevel analyse gebruikt het hiërarchisch lineair model waarbij men zowel rekening kan houden met de sociale context alsook met de individuele actoren of onderwerpen. Dit model is een vorm van regressieanalyse voor multilevel gegevens waarbij de afhankelijke variabele op het laagste niveau wordt gemeten. De verklarende of onafhankelijke variabelen kunnen op eender welk niveau gedefinieerd zijn (Snijders et al., 1999). Doordat we er vanuit gaan dat zowel kenmerken van de welvaartsstaat als individuele kenmerken een invloed uitoefenen op het geluk van mensen, blijkt de multilevel analyse een geschikte methode te zijn voor deze empirische studie.

3.2 Voorbereidend databeheer

Eerst en vooral moeten alle variabelen in een multilevel analyse (afhankelijke variabele, onafhankelijke variabelen op individueel niveau en onafhankelijke variabelen op landniveau) gecentreerd worden en als dusdanig opgenomen worden in de modellen. Dit is noodzakelijk voor een juiste interpretatie van het intercept. Het intercept gaat namelijk na wat er gebeurt wanneer alle onafhankelijken gelijk zijn aan 0. Echter niet elke variabele bevat een zinvolle interpretatie van de waarde 0. Door de variabelen te centreren krijgt de waarde 0 een betekenis, namelijk de gemiddelde waarde van de variabele. Dummies vormen hierbij echter een uitzondering doordat zij al een zinvolle interpretatie van de waarde 0 bevatten. In de volgende twee delen ga ik dieper in op de operationalisering van de gebruikte variabelen in mijn analyse op zowel individueel niveau (micro-data) als landniveau (macro-data).

3.2.1 Micro-data

Uitgaande van de onderzoeksvraag *“Waarom is inkomensongelijkheid zo problematisch? Zijn de inwoners van landen met een kleinere kloof tussen arm en rijk gelukkiger dan de inwoners van landen met een grotere kloof tussen arm en rijk, na controle voor enkele individuele factoren en landfactoren?”* moet er een afhankelijke variabele met betrekking tot het individueel geluk opgenomen worden in de analyse. Volgens Berg (2010) bevat de definitie van geluk drie kenmerken. Ten eerste is het een subjectief begrip. Ten tweede verwijst het naar een duurzame ervaring. Ten derde heeft het betrekking op het leven als geheel. Vooral dat eerste kenmerk is hier van belang. Berg stelt dat iemands geluk enkel ervaren kan

worden door die persoon zelf. In zijn proefschrift wordt dan ook de zienswijze verdedigd dat geluk enkel goed gemeten kan worden door respondenten te vragen naar hun subjectieve geluk. De variabele *HAPPY* in de databank van het ESS doet recht aan dit subjectieve karakter van geluk. Bovendien toont Berg aan dat 'geluk' een nog preciezer afgebakend begrip is dan 'satisfactie', wat wordt weergegeven door de variabele *STFLIFE* in het ESS. Vervolgens blijkt de variabele *HAPPY* de beste meting te zijn voor het hierboven gehanteerde geluksconcept. Overigens voldoet het ook aan methodologische standaarden waaraan goede meetinstrumenten moeten voldoen. Ten eerste voldoet het aan de betrouwbaarheid doordat het consistente resultaten oplevert. En ten tweede geeft het ook een hoge validiteit aan, wat erop wijst dat het daadwerkelijk het geluk meet (Berg, 2010).

Voor de variabele *HAPPY* werden de respondenten gevraagd hoe gelukkig ze zijn op een schaal van 0 (extreem ongelukkig) tot 10 (extreem gelukkig) als ze alle mogelijke factoren in rekening nemen. Tabel 1a geeft de frequentieverdeling van deze variabele weer. Doordat de vijf eerste antwoordcategorieën minder dan 5% van de observaties bevatten, hebben we de afhankelijke variabele gehercodeerd. Categorieën die over een te kleine frequentie beschikken, kunnen voor problemen zorgen met betrekking tot de significantie en relevantie. De vijf eerste categorieën van de variabele *HAPPY* worden samen genomen en de gehercodeerde variabele *GELUKKIG*, die we vervolgens als afhankelijke variabele gebruiken, bevat slechts zeven categorieën. De frequentieverdeling van deze variabele vinden we terug in tabel 1b.

Tabel 1a: De frequentieverdeling van de oorspronkelijke variabele 'geluk' (*HAPPY*)

Afhankelijke variabele:	Frequentie	Percentage
individueel geluk		
0 (extreem ongelukkig)	209	0,68%
1	202	0,66%
2	374	1,22%
3	700	2,28%
4	887	2,89%
5	3134	10,20%
6	2744	8,93%
7	5759	18,75%
8	8484	27,62%
9	5052	16,45%
10 (extreem gelukkig)	3169	10,32%
Totaal	30 714	100%
Missing	235	

Bron: ESS3, eigen bewerking

Tabel 1b: De frequentieverdeling van de gehercodeerde variabele 'geluk'

Afhankelijke variabele:	Frequentie	Percentage
Individueel geluk		
1	2 372	7.72%
2	3 134	10.20%
3	2 744	8.93%
4	5 759	18.75%
5	8 484	27.62%
6	5 052	16.45%
7 (extreem gelukkig)	3 169	10.33%
Totaal	30 714	100%
Missing	235	

Bron: ESS3, eigen bewerking

Zoals reeds vermeld in sectie 2.2 van de literatuurstudie is binnen het wetenschappelijk onderzoek steeds meer aandacht gevestigd op de determinanten van geluk. Geluk heeft geen eenduidige definitie waardoor men het belang van verschillende factoren in de nastreving van het geluk moet onderzoeken. Ook in de analyse wordt er naast de onafhankelijke variabele inkomensongelijkheid rekening gehouden met andere variabelen zoals sociaal demografische-, economische- en persoonlijkheidsfactoren die mogelijk een invloed uitoefenen op het individueel niveau van geluk van mensen.

Een eerste *sociaal demografische* onafhankelijke variabele die wordt opgenomen in onze analyse is de variabele *GNDR* die de *gender* van de respondent weergeeft. Over het effect van geslacht op het individueel geluk bestaat er onenigheid. Hoewel volgens onderzoek van Alesina, Di Tella & MacCulloch (2004) vrouwen relatief gelukkiger zijn dan mannen, vinden andere studies geen verschillen in het geluk van mannen en vrouwen (bijvoorbeeld Louis et al., 2002). Om een goede interpretatie van de resultaten te bewerkstelligen, dichotomiseren we deze variabele zodat mannen de referentiecategorie (0) vormen en vrouwen in de eerste categorie (1) terecht komen.

Een volgende variabele heeft betrekking tot de *leeftijd* van de respondenten die we berekenen op basis van de variabele geboortedatum in ESS (*YRBRN*). Om op basis van deze variabele de leeftijd te berekenen, wordt er een nieuwe variabele *AGE* aangemaakt waarbij de geboortedatum afgetrokken wordt van het jaar waarin de enquête afgenomen werd. In ESS3 is dit jaartal 2006. Echter omdat de afname van de ESS-survey misschien niet voor alle landen in 2006 is gebeurd, is het beter om gebruik te maken van de variabele in het bestand die het jaartal weergeeft van het einde van het interview, namelijk de variabele *INWYYE*. De nieuwe variabele *AGE* geeft vervolgens het verschil weer tussen het einde van het interview (jaartal) en het geboortjaar om de correcte leeftijd te krijgen van de respondenten. Eerder onderzoek zoals dat van Blanchflower & Oswald (2004a) vond een negatieve relatie tussen leeftijd en het geluk. Toch willen we nagaan of dat leeftijd geen parabolisch verband heeft met geluk. Daarom wordt naast leeftijd ook het kwadraat van deze variabele in de analyse opgenomen. We stellen in deze analyse de hypothese dat het individueel geluk afneemt met de leeftijd, om vervolgens vanaf middelbare leeftijd terug toe te nemen (Blanchflower et al., 2004a; Tammes, 2007).

Aan de hand van de variabele *MARITALA* gaan we vervolgens de wettelijke *burgerlijke status* van de respondenten na. Algemeen blijkt 'alleen zijn' slechter te zijn voor het subjectief welzijn dan het deel uitmaken van een relatie (Blanchflower et al., 2004a). Bovendien blijkt dat gehuwden geassocieerd worden met het hoogste niveau van subjectief welzijn. Het gescheiden zijn daarentegen zou geassocieerd worden met het laagste niveau van subjectief welzijn, zelfs lager dan de wettelijk gescheiden personen en weduwen (Helliwell, 2003). De variabele in deze analyse (*MARITALA*) bevat negen antwoordcategorieën. Tabel 2a geeft de frequentieverdeling van deze variabele weer. Omdat we vooral een onderscheid willen maken tussen personen die deel uitmaken van een relatie, personen die alleen zijn en gescheiden personen, hercoderen we de variabele. De frequentieverdeling van deze gehercodeerde variabele vinden we terug in tabel 2b. Er werden vier dummies aangemaakt: (D1) wettelijk samenwonend, (D2) gescheiden, (D3) partner overleden en (D4) nooit getrouwd en nooit een wettelijke samenwoning gehad. De getrouwden vormen de referentiecategorie. De 'missing values' behoren tot geen enkele categorie. Deze nemen we dus niet mee op waardoor na dummificering er nog 30 770 observaties overblijven.

Tabel 2a: De frequentieverdeling van de oorspronkelijke variabele 'burgerlijke status' (MARITALA)

Afhankelijke variabele:	Frequentie	Percentage
burgerlijke status		
Getrouwd	16 163	52.53%
Wettelijk samenwonend	730	2.37%
Gescheiden van tafel en bed (volgens de wet nog steeds getrouwd)	364	1.18%
Gescheiden van tafel en bed (nog steeds een wettelijke samenwoning)	44	0.14%
Gescheiden na huwelijk	2 322	7.55%
Weduwe of weduwnaar	2 786	9.05%
Voorheen een wettelijke samenwoning, nu ontbonden	153	0.50%
Voorheen een wettelijke samenwoning, partner overleden	20	0.06%
Nooit getrouwd en nooit een wettelijke samenwoning gehad	8 188	26.61%
Totaal	30 770	100%
Missing	179	

Bron: ESS3, eigen bewerking

Tabel 2b: De frequentieverdeling van de gehercodeerde variabele 'burgerlijke status'

Afhankelijke variabele:	Frequentie	Percentage
burgerlijke staat		
Getrouwd	16 163	52,53%
Wettelijk samenwonend	730	2,37%
Gescheiden	2 883	9,37%
Partner overleden	2 806	9,11%
Nooit getrouwd en nooit een wettelijke samenwoning gehad	8 188	26,61%
Totaal	30 770	100%
Missing	179	

Bron: ESS3, eigen bewerking

Naast de wettelijke burgerlijke status wordt ook de variabele *NBTHCLD* opgenomen in de analyse. Deze variabele geeft het *aantal kinderen* van de respondent weer. Haller en Hadler (2006) vinden in hun studie geen significant effect op het geluk van mensen, maar een positief en significant effect op de tevredenheid met het leven. Ook in deze analyse wordt nagegaan in hoeverre het aantal kinderen een invloed heeft op het geluk van mensen.

Ook het niveau van *opleiding* kan een invloed uitoefenen op het geluk van mensen. Hoewel sommige studies een positieve relatie vinden tussen elk extra niveau van opleiding en het subjectief welzijn (bijvoorbeeld Blanchflower et al., 2004b), vinden anderen dat een midden niveau van opleiding gerelateerd is aan de hoogste levenstevredenheid (Stutzer, 2004). Het effect van opleiding op het geluk van mensen wordt nagegaan aan de hand van de variabele *EDULVL*. Deze variabele geeft het hoogste niveau van opleiding weer van de respondenten. Doordat verschillende categorieën minder dan 5% van de observaties bevatten, is ook hier een hercodering van toepassing. De gehercodeerde variabele *OPLEIDING* bevat vijf antwoordcategorieën. De frequentieverdeling van deze variabele vinden we terug in tabel 3. Omdat deze variabele minder dan zes antwoordcategorieën bevat, wordt deze variabele gedummificeerd waarbij de eerste categorie 'minder dan lager secundair onderwijs' de

referentiecategorie vormt. De dummies worden als volgt gedefinieerd: (D5) lager secundair of tweede fase van het basis onderwijs, (D6) hoger secundair onderwijs, (D7) postsecundair, niet tertiair onderwijs en (D8) tertiair onderwijs. Na dummificering blijven er nog 29 667 observaties over.

Tabel 3: De frequentieverdeling van de gehercodeerde variabele ‘opleiding’

Afhankelijke variabele:	Frequentie	Percentage
Opleiding		
< lager secundair onderwijs	4 741	15.98%
Lager secundair onderwijs	6 323	21.31%
Hoger secundair onderwijs	9 363	31.56%
Postsecundair, niet tertiair	2 262	7.62%
Onderwijs		
Tertiair onderwijs	6 978	23.52%
Totaal	29 667	100%
Missing	1 103	

Bron: ESS3, eigen bewerking

Vervolgens gaan we er vanuit dat ook de *gezondheid* van mensen een invloed uitoefent op hun geluk. Voorgaande studies tonen een sterke relatie tussen zowel fysieke als psychologische gezondheid en het subjectief welzijn. Psychologische gezondheid lijkt hierbij sterker te correleren met het subjectief welzijn (Shields et al., 2005). In deze studie wordt de hypothese dat gezondheid een effect heeft op het individueel geluk nagegaan aan de hand van de variabele *HEALTH*. Hierbij wordt geen onderscheid gemaakt tussen fysieke of psychologische gezondheid. Men vroeg aan de respondenten hoe ze hun gezondheid algemeen zouden beschrijven. Tabel 4 geeft de frequentieverdeling van deze variabele weer. Doordat dit een ordinale variabele is met slechts vijf categorieën, wordt ook hier de variabele gedummificeerd waardoor de volgende dummies ontstaan: (D9) goede gezondheid, (D10) redelijke gezondheid, (D11) slechte gezondheid en (D12) heel slechte gezondheid. De categorie ‘heel goede gezondheid’ vormt de referentiecategorie. Na dummificering blijven er nog 29 648 observaties over.

Tabel 4: De frequentieverdeling van de oorspronkelijke variabele 'gezondheid' (*HEALTH*)

Afhankelijke variabele:	Frequentie	Percentage
Gezondheid		
Heel goed	6 233	21.02%
Goed	12 892	43.48%
Redelijk	7 999	26.98%
Slecht	2 056	6.93%
Heel slecht	468	1.58%
Totaal	29 648	100%
Missing	19	

Bron: ESS3, eigen bewerking

Naast deze sociaal demografische factoren zijn ook *economische* variabelen zoals het inkomen van mensen belangrijke factoren die het geluk van mensen beïnvloeden. Net zoals de Easterlin Paradox (zie sectie 1.1 van de literatuurstudie) wordt er in dit onderzoek getracht een onderscheid te maken tussen het absolute en relatieve inkomen. De invloed van het *absolute inkomen* gaan we na aan de hand van de variabele *HINCTNT* die het totale netto inkomen, van alle bronnen, van huishoudens meet. Doordat dit een ordinale variabele is met 12 categorieën, nemen we deze als een continue variabele op in de analyse. Er wordt verondersteld dat hoe hoger het inkomen van huishoudens is, hoe hoger het individueel niveau van geluk zal zijn.

Easterlin toonde met betrekking tot het *relatieve inkomen* aan dat de economische groei van een land geen invloed uitoefent op het individueel geluk van mensen. Hoewel we het effect van deze macro variabele ook in dit onderzoek nagaan (zie sectie 3.2.2), gebruiken we op microniveau een andere definitie van het relatieve inkomen. Ook bij deze relatieve inkomens gaat het over de huishoudinkomens en niet de individuele inkomens. We veronderstellen dat hoe hoger het relatieve inkomen is, hoe hoger het individueel geluk zal zijn. Drie nieuwe variabelen werden gecreëerd. Een eerste variabele *RELATIEFINK* meet het inkomen van mensen in vergelijking met het gemiddelde inkomen in hun land. Hoewel de inkomensongelijkheid in een land ook de inkomens van de inwoners vergelijkt, gaat het hier

niet over de verdeling van de inkomens in een land. De variabele *RELATIEFINK* berekent het relatief inkomen van mensen door het verschil te maken tussen hun absoluut inkomen en het gemiddelde inkomen in hun land. Een tweede variabele *RELATIEFINK2* meet het inkomen van mensen in vergelijking met het gemiddelde inkomen van personen met eenzelfde niveau van opleiding. Niet de inwoners uit hetzelfde land maar de personen met eenzelfde niveau van opleiding zijn hier de referentiegroep. Ten slotte wordt er nog een meer specifieke groep van mensen opgenomen als referentiewaarde aan de hand van de variabele *RELATIEFINK3*. Dit derde relatieve inkomen wordt berekend door het verschil te maken tussen het absoluut inkomen en het gemiddelde inkomen van inwoners uit hetzelfde land met eenzelfde niveau van opleiding. Doordat al deze variabelen berekend zijn op basis van het absolute inkomen, kunnen ze echter niet samen opgenomen worden in de analyse. De effecten zouden immers een andere betekenis krijgen. In sectie 4.1 van dit empirisch gedeelte wordt weergegeven welke variabele met betrekking tot het inkomen opgenomen wordt in de analyse.

Verder betrekken we ook een variabele met betrekking tot de *arbeidssituatie* van de respondenten in onze analyse. Op basis van de variabele *MNACTIC*, die de hoofdactiviteit van de respondenten nagaat in de laatste zeven dagen, maken we een nieuwe dichotome variabele *WERKLOOS* aan (1 = werkloos). De categorie (0) bestaat uit respondenten met betaald werk (of tijdelijk weg), in opleiding (niet betaald door de werkgever), in gemeenschap of militaire dienst, permanent zieken of gehandicapten, gepensioneerden, mensen die het huishoudelijk werk doen of voor kinderen of andere personen zorgen en anderen. We veronderstellen dat werklozen minder gelukkig zijn in vergelijking met personen die niet werkloos zijn. Voorgaande studies zoals die van Frey en Stutzer (2000, 2002b) en Lelkes (2006) bevestigden reeds deze hypothese.

Vervolgens gaan we de invloed na van enkele variabelen met betrekking tot hun *eigen gevoel en de anderen in de maatschappij*. Een eerste variabele in deze categorie heeft betrekking tot *discriminatie*. Volgens Frey en Stutzer (2002a) zijn er vele onderwerpen in het economisch onderzoek waarvoor een aanvullende analyse op het subjectief welbevinden de moeite waard zou zijn. De discriminatie van vrouwen op de arbeidsmarkt is zo één van deze onderwerpen. Het ESS3 beschikt echter over een andere variabele met betrekking tot

discriminatie. Aan de hand van de gedichotomiseerde variabele *DSCRGRP* ging men bij de respondenten na of ze zichzelf zouden omschrijven als een lid van een groep die wordt gediscrimineerd in hun land. Als mensen zich gediscrimineerd voelen in hun samenleving, zullen ze waarschijnlijk een lager niveau van geluk percipiëren dan personen die zich niet gediscrimineerd voelen.

De volgende variabele *PPLTRST* geeft het individueel niveau van *interpersoonlijk vertrouwen* weer. Er werd aan de respondenten het volgende gevraagd: “Algemeen, denk je dat mensen te vertrouwen zijn, of anders, dat je niet voorzichtig genoeg kan zijn bij het omgaan met mensen?” De antwoordcategorieën gaan oplopend van ‘je kunt niet voorzichtig genoeg zijn’ (0) tot ‘de meeste mensen zijn te vertrouwen’ (10). Helliwell (2003, 2006) en Helliwell en Putnam (2004) toonden aan dat sociaal vertrouwen (vertrouwen in de meeste andere mensen) geassocieerd is met hoger geluk. Ook hier wordt er vanuit gegaan dat de variabele *PPLTRST* een positieve invloed uitoefent op het individueel niveau van geluk.

Verder wordt de hypothese aangenomen dat personen met een grotere *keuzevrijheid*, hogere niveaus van geluk zullen vertonen. Volgens Inglehart blijkt er een universele link te zijn tussen de mate waarin iemand gelooft keuzevrijheid te hebben en zijn geluk (Inglehart, 1997; Inglehart et al., 2005). Aan de hand van de variabele *DCLVLF* wordt er nagegaan in hoeverre respondenten vinden dat ze vrij kunnen kiezen hoe ze hun leven leiden. De frequentieverdeling van deze variabele wordt weergegeven in tabel 5. Doordat deze variabele slechts vijf categorieën bevat, werden de volgende dummies gecreëerd: (D13) akkoord, (D14) noch akkoord, noch niet akkoord, (D15) niet akkoord en (D16) sterk niet akkoord. De categorie ‘sterk akkoord’ nemen we als referentiecategorie. Na dummificering blijven er nog 29 536 observaties over.

Tabel 5: De frequentieverdeling van de oorspronkelijke variabele ‘keuzevrijheid’ (*DCLVLF*)

Afhankelijke variabele:	Frequentie	Percentage
Keuzevrijheid		
Sterk akkoord	7 819	26.47%
Akkoord	15 450	52.31%
Noch akkoord, noch niet akkoord	3 821	12.94%
Niet akkoord	2 092	7.08%
Sterk niet akkoord	354	1.20%
Totaal	29 536	100%
Missing	112	

Bron: ESS3, eigen bewerking

Ten slotte wordt de invloed van enkele *persoonlijkheidsfactoren en overtuigingen* op het individueel niveau van geluk onderzocht. Ten eerste wordt het effect van *optimisme* onderzocht. Volgens onderzoek zijn gelukkige mensen gewoonlijk optimistisch. Optimisten die er dus vanuit gaan dat wanneer ze iets nieuws ondernemen, hier ook in zullen slagen, zijn vaak meer succesvol, gezonder en gelukkiger dan pessimisten (Dember et al., 1989; Seligman, 1991). In deze studie wordt de variabele *OPTFTR* gebruikt die nagaat hoe optimistisch de respondenten zijn over hun toekomst. Tabel 6 geeft de frequentieverdeling van deze variabele weer. De variabele gaat uit van de stelling ‘Ik ben altijd optimistisch over mijn toekomst’ en bevat vijf antwoordcategorieën. De volgende dummies werden gecreëerd: (D17) akkoord, (D18) noch akkoord, noch niet akkoord, (D19) niet akkoord en (D20) sterk akkoord. We nemen de categorie ‘sterk akkoord’ als referentiecategorie. Na dummificering blijven er nog 29 422 observaties over. We veronderstellen dat meer optimisme over de toekomst tot hogere niveaus van geluk zal leiden.

Tabel 6: De frequentieverdeling van de oorspronkelijke variabele 'optimisme' (*OPTFTR*)

Afhankelijke variabele:	Frequentie	Percentage
Optimisme over toekomst		
Sterk akkoord	4 331	14.72%
Akkoord	15 386	52.29%
Noch akkoord, noch niet akkoord	5 918	20.11%
Niet akkoord	3 163	10.75%
Sterk niet akkoord	624	2.13%
Totaal	29 422	100%
Missing	114	

Bron: ESS3, eigen bewerking

Onderzoek toonde aan dat ook het *sociaal contact* met familie en vrienden positief geassocieerd is met het subjectief welzijn van mensen (bijvoorbeeld Lelkes, 2006; Pichler, 2006). Het sociaal contact nemen we op in onze analyse door de variabele *SCLMEET* die weergeeft hoe vaak de respondenten (sociaal) afspreken met vrienden, familie of collega's van het werk. Deze ordinale variabele van sociaal contact bevat zeven antwoordcategorieën (nooit, minder dan één keer per maand, één keer per maand, meerdere keren per maand, één keer per week, meerdere keren per week, elke dag) waardoor ook deze opgenomen wordt als een continue variabele in onze analyse. Hoe hoger de waarde, hoe meer sociaal contact. Er wordt vanuit gegaan dat hoe meer sociaal contact een persoon heeft, hoe hoger zijn of haar niveau van geluk zal zijn.

Eerder onderzoek (Frey et al., 2002b) vond sterke correlaties tussen de *godsdiensigheid* en het subjectief welzijn van mensen. Of deze correlatie te wijten is aan de ondersteuning van religieuze opvattingen en overtuigingen of aan de sociale en maatschappelijke netwerken door regelmatige deelneming aan kerkelijke activiteiten, blijft echter een punt van discussie (Helliwel, 2003). In deze empirische studie wordt het verband tussen religie en het geluk van mensen nagegaan aan de hand van de variabele *RLGDGR*. De respondenten werden

gevraagd hoe religieus ze zijn op een schaal van 0 (helemaal niet religieus) tot 10 (heel religieus).

Ten slotte wordt de hypothese gesteld dat individuen die betrokken zijn in meer *vrijwillige verenigingen*, hogere niveaus van geluk rapporteren. Hoewel dit niet echt een persoonlijkheidsfactor is, sluit deze variabele toch het beste aan bij deze categorie van variabelen. In de literatuur wordt er enige verdeeldheid gevonden op dit gebied. Zo vonden Haller en Hadler (2006) geen relatie tussen het uitvoeren van vrijwilligerswerk en geluk, terwijl Thoits en Hewitt (2001) een positieve relatie vonden. Hoewel de causaliteit bij deze laatste niet duidelijk is. Om de hypothese te testen gebruiken we de variabele *WKVLOG*. Deze variabele bevat oorspronkelijk zes antwoordcategorieën: (1) minstens één keer per week, (2) minstens één keer per maand, (3) minstens één keer in de drie maanden, (4) minstens één keer in de zes maanden, (5) minder vaak en (6) nooit. Na dichotomisering blijven er echter twee categorieën over, namelijk (0) geen betrokkenheid bij vrijwillige verenigingen en (1) wel betrokkenheid bij vrijwillige verenigingen.

3.2.2 Macro-data

Uitgaande van onze onderzoeksvraag wordt eerst en vooral de *Ginicoëfficiënt* als macro variabele opgenomen in de analyse. De Ginicoëfficiënt is zoals vermeld in sectie 1.3 een getal tussen 0 (perfecte gelijkheid – iedereen heeft hetzelfde inkomen) en 1 (perfecte ongelijkheid – één iemand heeft alle inkomen en de rest heeft geen inkomen). Deze coëfficiënt is een gepaste variabele van de inkomensongelijkheid voor dit onderzoek. Het neemt namelijk niet enkel bepaalde inkomensklassen uit de populatie, maar alle inkomens van de betreffende populatie in rekening. Bovendien wordt in deze analyse ook het effect van de ratio 80/20 op het individueel geluk nagegaan. Omdat deze ratio al de focus legt op de staarten van de verdeling nemen we in deze analyse de Gini-Index op in plaats van de Theil-Index. De Gini-Index is namelijk gevoeliger voor verschuivingen in het centrum van de verdeling dan aan de staarten. Inkomensongelijkheid betekent niet enkel een grote ongelijkheid tussen de uiterste inkomensklassen, maar ook verschillen tussen de middeninkomens zijn van groot belang.

Zoals reeds besproken in sectie 1.3 van de literatuurstudie zijn er echter verschillende kwantitatieve uitdrukkingen beschikbaar voor het meten van de inkomensongelijkheid in een land. Hoewel de Ginicoëfficiënt de meest gebruikte maat is voor inkomensongelijkheid, wordt in deze analyse ook het effect van de *ratio 80/20* op het individueel geluk van mensen nagegaan. Uit de externe gegevens (zie tabel 7) kan afgeleid worden dat België matig scoorde op het gebied van inkomensongelijkheid. Zowel voor de Ginicoëfficiënt als de ratio 80/20 had een deel van de landen in 2006 een hogere (bijvoorbeeld Bulgarije, Portugal, Verenigd Koninkrijk en Polen) en een deel van de landen (bijvoorbeeld Denemarken, Zweden en Slovenië) een lagere inkomensongelijkheid dan België.

Hoewel Easterlin en Wilkinson stellen dat het focussen op *economische groei* nutteloos is, wordt deze variabele toch opgenomen in onze analyse. Er zijn namelijk onderzoekers die wel een verband aantonen tussen de economische groei en het geluk van mensen, hoewel dit verband vaak slechts tot een bepaald niveau van de economische groei geldt (Inglehart, 1997; Inglehart et al., 2005). De cijfers van de variabele economische groei worden weergegeven in tabel 7. De economische groei wordt hier gemeten als het jaarlijks stijgingspercentage van het bruto binnenlands product (BBP) per capita tegen constante prijzen. Deze variabele verwijst naar het groeipercentage van de reële output van een land. De hypothese met betrekking tot deze variabele luidt als volgt: 'Hoe groter de economische groei van een land, hoe hoger het individueel niveau van geluk van de inwoners van dat land'.

Vervolgens nemen we ook de variabele '*BBP per capita*' op in onze analyse. Ook de cijfers voor deze variabele halen we uit de databank aangeboden door Eurostat. Arme landen hebben vaak meer ruimte om te groeien dan rijke landen. Zo realiseerde Bulgarije, het land met het kleinste BBP per capita, de derde grootste economische groei in 2006 van de landen weergegeven in tabel 7. Ook Slowakije, het land met het tweede kleinste BBP per capita, had de tweede grootste economische groei in 2006. Toch realiseren de armste landen niet altijd de grootste economische groei. Zo realiseert Portugal, het vijfde armste land in tabel 7, de kleinste economische groei in 2006. Volgens Veenhoven et al. (1998) zijn in arme landen de inwoners vaak ongelukkiger dan in rijke landen. Indien arme landen werkelijk de grootste economische groei realiseren, vinden we mogelijk een onterecht negatief verband tussen de

economische groei en het individueel geluk. Door opname van het 'BBP per capita' kunnen we hiervoor controleren. Zo kunnen we het effect van de economische groei nagaan ongeacht de rijkdom van het land.

Volgens Alesina et al. (2004) ten slotte reduceren nationale werkloosheidscijfers het subjectief welzijn van mensen in de Verenigde Staten. Onderzoek in Europa kwam tot dit zelfde resultaat (Di Tella et al., 2001; Di Tella et al., 2003; Wolfers, 2003). In onze studie onderzoeken we dit verband aan de hand van de *werkloosheidsgraad*. De cijfers van deze variabele worden weergegeven in tabel 7. De werkloosheidsgraad wordt gemeten door het aantal werklozen uit te drukken als procent van de actieve bevolking. Werklozen worden hierbij gedefinieerd als personen die niet tewerkgesteld en werkzoekend zijn. De actieve bevolking of beroepsbevolking omvat de werkende bevolking en de werklozen (Eurostat, 2011; Van Poeck, 2007). We gaan er vanuit dat hoe hoger de werkloosheidsgraad in een land, hoe lager het individueel geluk van de inwoners van dat land.

Tabel 7: Variabelen op landniveau (Ginicoëfficiënt, ratio 80/20, economische groei (%), BBP per capita (€) en de werkloosheidsgraad (%)) – cijfers van het jaar 2006

Variabelen op landniveau (2006)					
Variabele: Cntry (landen)	Ginicoëfficiënt	S80/S20	Economische groei (%)	BBP per capita (€)	Werkloosheidsgraad (%)
België	27,8	4,2	2,0	26 600	8,3
Bulgarije	31,2	5,1	7,1	2 500	9,0
Zwitserland	-	-	3,0	40 000	-
Cyprus	28,8	4,3	2,1	15 900	4,6
Duitsland	26,8	4,1	3,5	26 700	10,3
Denemarken	23,7	3,4	3,1	35 100	3,9
Estland	33,1	5,5	10,8	7 400	5,9
Spanje	31,2	5,3	2,4	17 500	8,5
Finland	25,9	3,7	4,0	29 800	7,7
Frankrijk	27,3	4,0	1,8	25 200	9,2
VK	32,5	5,4	2,2	30 800	5,4
Noorwegen	30,0	4,8	1,4	44 700	3,4
Polen	33,3	5,6	6,3	6 000	13,9
Portugal	37,7	6,7	1,1	12 700	7,8
Zweden	24,0	3,6	3,7	35 200	7,1
Slovenië	23,7	3,4	5,5	13 500	6,0
Slowakije	28,1	4,1	8,4	5 600	13,4

Bron: Eurostat, eigen bewerking

4. Resultaten

In deze sectie worden de resultaten van de verschillende stappen van de multilevel analyse besproken. In een eerste deel wordt het random intercept model behandeld. In dit model gaan we de effecten na van zowel de individuele- als landkenmerken, zonder dat de individuele effecten variëren tussen landen. Bovendien kunnen we nagaan hoeveel variatie in de afhankelijke variabele ‘geluk’ verklaard wordt door deze verschillende kenmerken. In een tweede deel wordt het random slope model besproken. Daarin wordt onderzocht in hoeverre de individuele effecten tussen landen variëren (random slopes). In een laatste deel

wordt een vergelijking gemaakt van de verschillende modellen en schatten we een model met de gestandaardiseerde variabelen.

4.1 Random intercept model

In de analyse worden stap voor stap de al eerder besproken individuele en landkenmerken opgenomen. Tabel 8 presenteert zes modellen die de resultaten weergeven van de analyse naar het individueel geluk van mensen. Het belangrijkste doel van *model 1 (null random intercept model)* is het nagaan of multilevel analyse aangewezen is. Dit model bevat nog geen individuele of landkenmerken, maar geeft weer hoeveel variantie er te verklaren valt op zowel individueel als landniveau. Model 1 toont dat er zowel significante verschillen zijn in geluk tussen landen als in geluk tussen individuen, die bovendien niet verklaard zijn. Dit geeft een eerste indicatie dat een multilevel analyse aangewezen is en dat landkenmerken van belang zijn bij de bepaling van het individuele geluksniveau. Na berekening van de intraclass correlatie coëfficiënt in excel blijkt bovendien dat er 15,2% van de totale variantie toe te schrijven is aan het landniveau. De constante in model 1 blijkt vervolgens niet significant te zijn. Niet significant wil in dit geval zeggen dat gemiddeld overheen de landen het geluk 0 bedraagt. Echter omdat de afhankelijke variabele gecentreerd is, spreken we van het gemiddelde geluksniveau overheen de landen.

De volgende modellen in tabel 8 hebben als doel om de variabiliteit in het geluk te verklaren door individuele- en landindicatoren op te nemen in de analyse. *Model 2* neemt enkele *sociaal demografische variabelen* op. Duidelijk wordt dat vrouwen, getrouwden en personen met een heel goede gezondheid relatief hogere niveaus van geluk vertonen. Ook de hypothese met betrekking tot de leeftijd van mensen wordt bevestigd. Geluk neemt aanvankelijk af met de leeftijd, om vervolgens vanaf middelbare leeftijd terug toe te nemen. Siegers (e.d.) kwam in zijn onderzoek ook tot dit resultaat. In vergelijking met de referentiecategorie 'minder dan lager secundair onderwijs' wordt er voor bijna alle andere categorieën van opleiding een positief significant effect gevonden. Dummy D5 (lager secundair of tweede fase van het basis onderwijs) blijkt echter iets minder significant te zijn. Het aantal kinderen ten slotte blijkt ook een significant effect uit te oefenen op het individueel geluk. Hoe meer kinderen een persoon heeft, hoe groter het individueel geluk van die persoon. De constante stelt het algemene gemiddelde voor van de afhankelijke

variabele. Het geeft het gemiddelde geluksniveau weer van een getrouwde man met een gemiddelde leeftijd, gemiddeld aantal kinderen, een gemiddelde opleiding en een gemiddelde gezondheid.

Model 3 vervolgens bevat naast deze sociaal demografische factoren ook enkele *economische factoren*. Naast het feit dat de effecten van de sociaal demografische factoren lichtjes veranderen, blijft nagenoeg alles hetzelfde. Enkel het aantal kinderen en de dummy variabele D8 blijken in dit model niet significant te zijn. Ook de economische factoren oefenen een significante invloed uit op het individueel geluk. Zoals vermeld in sectie 3.2.1 kunnen de variabelen betreffende het inkomen niet samen opgenomen worden in één model. We voegden daarom al deze variabelen eens apart toe aan het model. Hieruit bleek dat de variabele ‘absoluut inkomen’ relatief de meeste variantie verklaarde op zowel individueel als landniveau. Daarom werd ook deze variabele opgenomen in onze analyse in plaats van de relatieve inkomens. Uit tabel 8 kunnen we afleiden dat hoe hoger het absolute inkomen, des te hoger het individueel niveau van geluk. Werklozen ten slotte vertonen een lager niveau van geluk in vergelijking met de niet-werklozen.

In *model 4* worden vervolgens ook de variabelen met betrekking tot het *eigen gevoel en de anderen in de maatschappij* opgenomen. Bij de overgang van model 3 naar model 4 verandert er vrijwel niets aan onze resultaten. Enkel de dummies met betrekking tot de opleiding blijken niet meer significant te zijn, hoewel D7 nog lichtjes significant is. Het aantal kinderen daarentegen blijkt terug een significante invloed uit te oefenen. De hypothesen betreffende de variabelen discriminatie, vertrouwen en keuzevrijheid worden in het vierde model bevestigd. Zo zullen personen die zich niet gediscrimineerd voelen in de maatschappij of personen met meer vertrouwen in de anderen, een relatief hoger individueel niveau van geluk vertonen. Met betrekking tot de keuzevrijheid van de respondenten blijkt dat hoe meer ze akkoord gaan met het feit dat ze vrij zijn in het leiden van hun leven, hoe hoger hun geluk.

Het *vijfde model* betreft naast deze voorgaande factoren nog enkele factoren betreffende de *persoonlijkheid of overtuigingen van mensen*. Tabel 8 toont aan dat door de opname van deze variabelen het effect van het aantal kinderen niet significant wordt. De andere

resultaten blijven hoegenaamd onveranderd. Bovendien kan uit model 5 geconcludeerd worden dat meer optimisme over de toekomst, meer sociaal contact of meer religiositeit tot hogere niveaus van individueel geluk zal leiden. Het al dan niet uitoefenen van vrijwilligerswerk blijkt geen significant effect uit te oefenen op het individueel geluk.

Het zesde model in tabel 8 betreft ten slotte naast individuele variabelen ook variabelen op *landniveau*. Wilkinson toonde in zijn onderzoek aan dat meer gelijkheid tussen de inkomens in een land, een positief effect heeft op zowel gezondheid als het vertrouwen in elkaar (Wilkinson et al., 2009). Vervolgens kan uit voorgaande modellen afgeleid worden dat deze twee factoren een positieve invloed uitoefenen op het individueel geluk. Een kleinere inkomensongelijkheid leidt dus onrechtstreeks tot een hoger niveau van geluk. In dit zesde model gaan we na of de inkomensongelijkheid ook een (rechtstreeks) effect uitoefent op het geluk van mensen, na controle voor andere variabelen (bijvoorbeeld gezondheid en het interpersoonlijk vertrouwen). We kunnen concluderen dat de Ginicoëfficiënt, maar ook de economische groei, het BBP/capita en de werkloosheidsgraad, geen significant effect uitoefenen op het individueel geluk.¹ Naast de Ginicoëfficiënt werd ook de invloed van de ratio 80/20 onderzocht. Door hun grote collineariteit kunnen ze echter niet samen opgenomen worden in de analyse. Ook de ratio 80/20 blijkt niet significant te zijn.

Uitgaande van de onderzoeksvraag kan dus gesteld worden dat de inkomensongelijkheid in een land geen effect uitoefent op het individueel geluk van mensen. Toch moeten we voorzichtig zijn in deze conclusie. Als we de landvariabelen stapsgewijs toevoegen, vinden we namelijk andere resultaten. In een eerste stap worden enkel de Ginicoëfficiënt en de economische groei opgenomen. Uit dat model blijkt dat beide variabelen significant zijn. We vinden voor zowel de Ginicoëfficiënt (-0,0725***) als de economische groei (-0,0995**) een significant en negatief effect. Dit laatste resultaat is echter opmerkelijk, maar zou enigszins te maken kunnen hebben met kenmerken van landen die niet in de analyse zijn opgenomen. Zo zou economische groei wel degelijk een negatieve impact kunnen hebben, als die groei gepaard gaat met veel socio-economische veranderingen (bijvoorbeeld de afbouw van

¹ Dit zelfde model had ik eerst geprobeerd met cijfers van 2008 voor de variabelen op landniveau. Uit dat model bleek er echter wel een significant verband te bestaan tussen de Ginicoëfficiënt en het individueel geluk. Ook de economische groei oefende in dat model een significante invloed uit op het geluk.

werkzekerheid). In een tweede stap wordt ook de werkloosheidsgraad van een land mee opgenomen. In dat model zijn de Ginicoëfficiënt (-0,0755***) en de economische groei (-0,1097*) nog steeds significant. De werkloosheidsgraad daarentegen blijkt niet significant te zijn. Echter pas in de derde stap, inclusief het BBP/capita, worden alle variabelen op landniveau insignificant. Een mogelijke verklaring voor het niet significant worden van de Ginicoëfficiënt is dat een toename van het welvaartsniveau (BBP/capita) meestal gepaard gaat met minder ongelijkheid. Een grotere taart (BBP) is namelijk gemakkelijker te verdelen in het voordeel van de lagere inkomens. Kuznets heeft vervolgens aangetoond dat deze redenering inderdaad opgaat zodra een bepaald kritisch welvaartsniveau wordt bereikt (Van Poeck, 2007). Aangezien volgens Veenhoven et al. (1998) in arme landen de inwoners vaak ongelukkiger zijn dan in rijke landen, zou voorgaande redenering een verklaring kunnen bieden voor het significant effect van de Ginicoëfficiënt in de eerste en tweede stap en het niet significant effect in de derde stap. Een hoger welvaartsniveau zorgt namelijk voor zowel een gelukkigere populatie als een kleinere ongelijkheid. Zonder de variabele BBP/capita lijkt er vervolgens een negatief verband te bestaan tussen de inkomensongelijkheid en het geluk, hoewel na controle voor het welvaartsniveau er geen significant effect meer blijkt te zijn. Een mogelijke verklaring voor het niet significant worden van de economische groei na toevoeging van het BBP/capita werd al vermeld in sectie 3.2.2.

Een laatste bespreking van tabel 8 betreft de veranderingen in de *variatie* tussen landen als gevolg van het opnemen van individuele en landkenmerken. Door het opnemen van individuele kenmerken neemt de onverklaarde variantie tussen zowel individuen als tussen landen af (model 5). De verschillen tussen landen in het gemiddelde niveau van geluk zijn slechts gedeeltelijk toe te schrijven aan verschillen in de individuele kenmerken. Na de opname van de landkenmerken in model 6 zien we dat de totale onverklaarde variantie (onverklaarde variantie tussen landen + onverklaarde variantie tussen individuen) daalt. Waarom de onverklaarde variantie tussen individuen lichtjes stijgt, is echter niet duidelijk. Als laatste kan opgemerkt worden dat de verschillen tussen landen minder relevant zijn dan individuele verschillen in geluk. De onverklaarde variantie in geluk op individueel niveau is namelijk groter dan die op landniveau.

Tabel 8: Multilevel regressie analyse van geluk van mensen (1 tot 7, 7=extreem gelukkig) op relevante individuele en landkenmerken (multilevel regressiecoëfficiënten met significantie en variantiecomponenten)

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Constante	-0,01234	0,6143***	0,7026***	1,0368***	1,3049***	1,2546***
Sociaal demografische factoren						
Geslacht (1=vrouw)		0,1151***	0,1495***	0,1531***	0,1555***	0,1554***
Leeftijd		-0,0527***	-0,0569***	-0,0593***	-0,0531***	-0,0534***
Leeftijd ²		0,0005***	0,0006***	0,0006***	0,0005***	0,0005***
Burgerlijke staat (getrouwd=ref. cat.)						
D1		-0,3238***	-0,2693***	-0,2589***	-0,2173***	-0,2198***
D2		-0,6308***	-0,5453***	-0,5756***	-0,5583***	-0,5790***
D3		-0,7203***	-0,6496***	-0,6871***	-0,6743***	-0,6901***
D4		-0,4703***	-0,4496***	-0,4444***	-0,4246***	-0,4394***
Kinderen		0,0186**	0,0148	0,0217**	0,0057	0,0060
Opleiding (<lager sec. onderwijs=ref. cat.)						
D5		0,0709*	0,0719*	0,0409	0,0449	0,0357
D6		0,1759***	0,1130***	0,0546	0,0572	0,0408
D7		0,2865***	0,1585***	0,1030*	0,0992*	0,0892
D8		0,2449***	0,0697	-0,0167	-0,0093	-0,0259
Gezondheid (heel goede gezondheid=ref. cat.)						
D9		-0,4088***	-0,4135***	-0,3242***	-0,2484***	-0,2428***
D10		-0,9295***	-0,8949***	-0,7236***	-0,5649***	-0,5591***
D11		-1,5948***	-1,5548***	-1,2305***	-0,9675***	-0,9502***
D12		-2,1810***	-2,1687***	-1,7560***	-1,4025***	-1,3964***
Economische factoren						
Absoluut inkomen			0,0700***	0,0634***	0,0592***	0,0595***
Werkloos			-0,4280***	-0,3348***	-0,2976***	-0,2894***
Factoren met betrekking tot het eigen gevoel en de anderen in de maatschappij						
Discriminatie				-0,2528***	-0,2490***	-0,2270***
Vertrouwen				0,0831***	0,0641***	0,0645***
Keuzevrijheid (sterk akkoord= ref. cat.)						
D13				-0,3379***	-0,2277***	-0,2287***
D14				-0,7677***	-0,5188***	-0,5193***
D15				-1,1157***	-0,8171***	-0,8049***
D16				-1,3746***	-0,9682***	-0,9845***
Persoonlijkheidsfactoren of overtuigingen						
Optimisme (sterk akkoord=ref. cat.)						

D17					-0,3645***	-0,3555***
D18					-0,8263***	-0,8266***
D19					-1,0748***	-1,0630***
D20					-1,3378***	-1,3325***
Sociaal contact					0,1171***	0,1168***
Religiositeit					0,0388***	0,0396***
Vrijwilliger					0,0136	0,0058
Factoren op landniveau						
Ginicoëfficiënt						-0,0496
Economische Groei						-0,0450
BBP/capita						0,0000
Werkloosheidsgraad						0,0319
Variantie						
Onverklaarde	0,4531***	0,3712***	0,2662**	0,2051***	0,1986***	0,1136**
Variantie tussen landen						
(% verklaard t.o.v. intercept- model)		(18,08%)	(41,25%)	(54,73%)	(56,17%)	(74,93%)
Onverklaarde	2,5328***	2,2470***	2,1418***	1,9941***	1,8441***	1,8744***
Variantie tussen individuen						
(% verklaard t.o.v. intercept- model)		(11,28%)	(15,44%)	(21,27%)	(27,19%)	(25,99%)

*** als $p < 0,01$; ** als $p < 0,05$; * als $p < 0,10$

Bron: ESS3, Eurostat, eigen bewerking

4.2 Random slope model

In dit model wordt nagegaan in hoeverre de individuele effecten tussen landen variëren. Heeft een individuele onafhankelijke variabele een ander effect op het individueel geluk in het ene land dan in het andere land? Dit testen we voor elke significante onafhankelijke variabele op individueel niveau. Vervolgens wordt er één significante random slope gevonden. Deze wordt weergegeven in *model 7* van tabel 9 (UN(2,2)). Het effect van het absolute inkomen varieert tussen landen. Zo kan het zijn dat in het ene land het effect van het absoluut inkomen op het individueel geluk veel groter of kleiner is dan in een ander land. Zelfs het teken (+/-) van het effect kan verschillen tussen landen. Vervolgens wordt er onderzocht of er een verband is tussen het effect van het absolute inkomen op het

individueel geluk (random slope) en het geluksniveau van de persoon die op alle onafhankelijke variabelen het gemiddelde scoort (random intercept). Deze persoon zit bij de gedummificeerde variabelen in de referentiecategorie. Zo zou het kunnen zijn dat het effect van het absolute inkomen stijgt naarmate het geluksniveau van die persoon stijgt. Echter in dit geval vinden we geen samenhang. De covariantie UN(2,1) is namelijk in dit model niet significant.

In *model 8* berekenen we het vorige model terug opnieuw, maar voegen nu ook de significante onafhankelijke variabelen op landniveau aan het model toe. Echter omdat we uit model 6 konden afleiden dat er geen significante onafhankelijke variabelen op landniveau zijn, blijven de resultaten dezelfde als in model 7.

Tabel 9: Random slope model

	Model 7	Model 8
Absoluut inkomen		
UN(1,1)	0,1702***	0,1702***
UN(2,1)	-0,0106	-0,0106
UN(2,2)	0,0020**	0,0020**

*** als $p < 0,01$; ** als $p < 0,05$; * als $p < 0,10$

Bron: ESS3, eigen bewerking

4.3 Modelvergelijkingen en standaardisering

Om de voorgaande modellen te vergelijken met elkaar gebruiken we de schattingsmethode 'full maximum likelihood'. We concluderen dat geen enkel model in de analyse een significante verslechtering blijkt te zijn tegenover zowel het null random intercept model als het voorgaande model.

Een laatste stap in de multilevel analyse bestaat erin om het laatste model opnieuw te schatten met de gestandaardiseerde variabelen. Aangezien model 8 uit tabel 9 geen verslechtering maar ook geen verbetering is tegenover model 7, gebruiken we dit laatste model voor de standaardisering. Door dit eindmodel opnieuw te schatten met de gestandaardiseerde variabelen, kunnen we de grootte van de effecten van de verschillende

variabelen vergelijken. We concluderen dat de leeftijd de grootste significante invloed uitoefent op het individueel geluk. Daarnaast blijken ook al de dummies betreffende het optimisme van mensen over hun toekomst en enkele dummies aangaande de gezondheid van mensen (redelijke en slechte gezondheid) een aanzienlijk effect te hebben op het geluk van mensen.

5. Mogelijke uitbreidingen en beperkingen

In de empirische studie wordt gebruik gemaakt van verschillende databanken. De data op individueel niveau wordt uit het ESS gehaald, terwijl voor de variabelen op landniveau gebruik wordt gemaakt van de databank aangeboden door Eurostat. De empirische studie toont aan de hand van een multilevel analyse aan dat het individueel niveau van geluk inderdaad door vele factoren wordt beïnvloed. In het random intercept model blijken bij de individuele kenmerken vooral de leeftijd, de mate van optimisme over de toekomst en de gezondheid van mensen een groot effect te hebben. Echter in deze thesis ligt de focus op het verband tussen de inkomensongelijkheid van een land en het individueel niveau van geluk. Dit verband blijkt uit de analyse niet significant te zijn. Bovendien blijkt geen enkele variabele op landniveau een significant effect uit te oefenen op het geluk. Het random slope model onderzoekt vervolgens of de significante effecten van de variabelen op individueel niveau in alle landen hetzelfde zijn of dat ze variëren tussen de landen. We kunnen besluiten dat enkel het effect van het absoluut inkomen varieert tussen de landen.

Zoals reeds vermeld in sectie 2.2 van de literatuurstudie kunnen tal van factoren een invloed uitoefenen op het geluk van mensen. Echter door de beperkte data is het onmogelijk om al de factoren op te nemen in onze analyse. Hoewel een groot deel van de variantie tussen landen verklaard wordt met het random intercept model (74,93%), blijft er nog een aanzienlijk deel van de variantie tussen individuen onverklaard (74,01%). Door het gebruik van andere data is het eventueel mogelijk om meer van deze variantie te verklaren. Een tweede beperking van deze studie betreft de gebruikte variabelen voor de inkomensongelijkheid van een land. Hoewel al het effect van twee verschillende variabelen onderzocht werd, zijn er nog andere metingen van inkomensongelijkheid mogelijk (zie sectie

1.3 van de literatuurstudie). Hoewel ik denk dat deze resultaten slechts lichtjes zouden verschillen en de Ginicoëfficiënt als beste maatstaf acht, moeten we dit toch in het achterhoofd houden.

Deel III: Algemeen besluit en beleidsimplicaties

Hoewel er al enig onderzoek gedaan is naar het effect van inkomensongelijkheid op het individueel geluk, blijkt er geen eensgezindheid te zijn in de literatuur. Toch is het belangrijk om dit onderzoek verder te zetten doordat het verdelingsvraagstuk voortdurend tot sociale spanningen en strijd leidt. In deze thesis trachten we dan ook een antwoord te vinden op de onderzoeksvraag *“Waarom is inkomensongelijkheid zo problematisch? Zijn de inwoners van landen met een kleinere kloof tussen arm en rijk gelukkiger dan de inwoners van landen met een grotere kloof tussen arm en rijk, na controle voor enkele individuele factoren en landfactoren?”* De empirische studie toont aan dat inkomensongelijkheid geen significant effect uitoefent op het geluk van mensen.

Toch mogen we geen voorbarige conclusies trekken. De resultaten blijken namelijk erg gevoelig te zijn voor zowel specificaties van het model als voor het gebruikte jaartal van de variabelen. Ten eerste vinden we bij een stapsgewijze opname van de variabelen op landniveau wel een significant (negatief) verband tussen de inkomensongelijkheid en het individueel geluk. Pas nadat we ook het BBP/capita toevoegen aan het model, wordt er geen significant effect meer gevonden tussen al de variabelen op landniveau en het individueel geluk. Ten tweede toont eenzelfde analyse als in model 6, maar dan met cijfers van 2008 voor de landvariabelen, ook een significant (negatief) verband aan tussen de inkomensongelijkheid en het individueel geluk. Ook de economische groei oefent in die analyse een significante en negatieve invloed uit op het geluk. We moeten ons hier, vooral met het oog op de discussies betreffende de ongelijkheidstheorie van Wilkinson, goed van bewust zijn. Hoewel we op basis van zijn onderzoek zouden besluiten dat er een significant verband bestaat tussen de inkomensongelijkheid en het geluk van mensen, moeten we er rekening mee houden dat de resultaten van dergelijke analyses blijkbaar niet zo robuust zijn.

Het wordt vervolgens moeilijk om een beeld te scheppen van de beleidsimplicaties aangezien er nog steeds enige onduidelijkheid heerst over het problematisch karakter van inkomensongelijkheid. Uitgaande van deze empirische studie kunnen we ons afvragen waarom de overheid iets zou moeten ondernemen. De inkomensongelijkheid van een land blijkt namelijk geen invloed uit te oefenen op het ultieme doel van het menselijk leven, het

individueel geluk. Echter door de gevoeligheid van de resultaten aan tal van factoren zouden we ook van de inkomensongelijkheidstheorie van Wilkinson kunnen uitgaan, hoewel deze hierdoor ook juist in vraag kan gesteld worden. Indien er een effect bestaat tussen inkomensongelijkheid en geluk, zoals Wilkinson beweert, moeten we ons de volgende vraag stellen: "Is het werkelijk de inkomensongelijkheid die tot een lager niveau van individueel geluk leidt? Of zijn het eerder de achterliggende mechanismen die ongelijkheid genereren, bijvoorbeeld het onderwijssysteem, die het niveau van individueel geluk doen dalen?" Zo worden mensen misschien niet zo zeer ongelukkiger door de grotere inkomensongelijkheid, maar eerder door de ongelijke kansen op uitstekend onderwijs wat mede de inkomensongelijkheid veroorzaakt. In dit geval zou men zich meer moeten richten op een democratiseringsgolf van het onderwijs waarin men naast gelijke kansen ook investeert in het succes van nieuwe en vaak kwetsbare doelgroepen (Vlaams Ministerie van Onderwijs & Vorming, 2006). Net zoals Muntaner et al. (1999) stelden in hun kritiek op Wilkinson, zou men meer aandacht moeten schenken aan de oorzaken en oplossingen van inkomensongelijkheid zoals de sociale mechanismen die aan de basis liggen van de inkomensongelijkheid.

Indien werkelijk de inkomensongelijkheid, en niet de achterliggende mechanismen, een negatieve invloed uitoefent op het individueel geluk, zijn er verschillende zaken die de overheid kan ondernemen. Slechts enkele aspecten worden hier benadrukt. Eerst en vooral zou een herverdeling van de inkomens een mogelijke oplossing kunnen bieden. Een eerste manier om zo een herverdeling te bereiken is een belastingsysteem waarin hogere inkomens meer worden belast dan lagere inkomens. Maar is zo een progressieve belasting wel realistisch? Zo wordt vaak de nadruk gelegd op de potentiële efficiëntieverliezen van dergelijke belastingen. Volgens sommige economen kunnen progressieve belastingen het aantal gewerkte uren verminderen, de arbeidsparticipatie ontmoedigen en scholingsbeslissingen verstoren. Bovendien worden veelverdieners gestimuleerd in het buitenland te werken of te wonen. Zeker uitgaande van een optimale economie zonder enige andere verstoringen zijn dergelijke verstoringen slecht voor onze welvaart. In een wereld als de onze waarin al tal van andere verstoringen aanwezig zijn, moeten we de positieve en negatieve effecten van een progressieve belasting op de maatschappelijke welvaart goed afwegen (Ewijk et al., 2003). Naast het belasten van de hogere inkomens zou

men ook kunnen ingrijpen aan de onderkant van de inkomensladder. Hogere (sociale) uitkeringen of hogere minimumlonen zijn hier twee voorbeelden van. Hoewel ook de effectiviteit en haalbaarheid van deze beleidsopties in vraag worden gesteld. Zo bestaat er al lang discussie over de impact van de hoogte van het minimumloon op de tewerkstelling. Bovendien wordt er ook beweerd dat hogere sociale uitkeringen kunnen leiden tot grotere werkloosheidsvallen. De financiële prikkels om een laagbetaalde job te aanvaarden worden voor bepaalde groepen werklozen en niet werkenden met een sociale zekerheidsuitkering kleiner of onbestaande. Echter naast de inkomensverdeling staat ook de afbouw van de werkloosheidsval sinds enkele jaren hoog op de politieke agenda (Bogaerts, 2008). Zoals besproken in sectie 1.2 van de literatuurstudie zijn er nog tal van andere factoren die een invloed uitoefenen op de verdeling en herverdeling waar we hier niet verder op ingaan. Ook de discussie over wat nu juist de meest effectieve of meest efficiënte manier is om een grotere inkomensgelijkheid te bereiken, laten we over aan verder onderzoek.

Bibliografie

Alesina, A., Di Tella, R., MacCulloch, R. (2004), Inequality and happiness: Are Europeans and Americans different?, *Journal of Public Economics*, Volume 88, blz. 2009–2042

Ball, R. (2001), *Incomes, Inequality and Happiness: New Evidence*, Haverford College

Barford, A., Dorling, D., Pickett, K. (2009), Re-evaluating self-evaluation. A commentary on Jen, Jones, and Johnston, *Social Science & Medicine*, Volume 68, no. 4, blz. 496-497

Berg, M. (2007), Inkomensongelijkheid en geluk in landen, *Mens en Maatschappij*, Volume 82, nr. 3, blz. 28-50

Berg, M.C. (2010), *Geluk in landen: een empirische studie naar condities voor een gelukkige samenleving* (proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor aan de Erasmus Universiteit Rotterdam), 244 blz.

Blanchflower, D.G., Oswald, A.J. (2003), *Does Inequality Reduce Happiness? Evidence from the States of the USA from the 1970s to the 1990s*, Dartmouth College

Blanchflower, D.G., Oswald, A.J. (2004a), Money, Sex and Happiness: An Empirical Study, *Scandinavian Journal of Economics*, 33 blz.

Blanchflower, D.G., Oswald, A.J. (2004b), Well-being over time in Britain and the USA, *Journal of Public Economics*, Volume 88, blz. 1359–1386

Bogaerts, K. (2008), *Bestaan er nog financiële vallen in de werkloosheid en in de bijstand in België*, Universiteit Antwerpen: Centrum voor sociaal beleid, 28 blz.

Bradburn, N.M. (1969), *The Structure of Psychological Well-being*, Oxford: Aldine, 318 blz.

Brakel-Hofmans, van den M. (2007), *Meten van inkomensongelijkheid: Methodes en definities, inkomen en bestedingen*, Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 18 blz.

Brickman, P., Campbell, D.T. (1990), Hedonic Relativism and Planning the Good Society, In M.H. Appley (ed.), *Adaptation Level Theory: A Symposium*, New York: Academic Press.

Bryant, F.B., Veroff, J. (1982), The structure of psychological well-being: A sociohistorical analysis, *Journal of Personality and Social Psychology*, Volume 43, No. 4, blz. 653–673

Budo, E. (2007), *Maatstaven voor inkomensongelijkheid: toepassing op Vlaanderen en Wallonië* (eindverhandeling Universiteit Hasselt), 158 blz.

Cantril, H. (1965), *The Pattern of Human Concerns*, New Brunswick: Rutgers University Press.

Caporale, G.M., Georgellis, Y., Tsitsianis, N., Yin, Y.P. (2007), *Income and Happiness across Europe: Do Reference Values Matter?* (CESifo Working Paper No. 2146), 33 blz.

Cassel, R.N. (1954), Psychological aspects of happiness, *Peabody Journal of Education*, Volume 32, No. 2, blz. 73-82

Clark, A.E., Oswald, A.J. (1994), Unhappiness and unemployment, *The Economic Journal*, Volume 104, No. 424, blz. 648-659

Clark, A.E. (2003), *Inequality-aversion and income mobility: a direct test*, Paris: Delta

Clark, A.E., Senik, C. (2011), *Is happiness different from flourishing? Cross-country evidence from the ESS* (Working Paper N° 2011-04), Paris: Paris-Jourdan Sciences Economiques, 20 blz.

Coburn, D. (2000), Income inequality, social cohesion and the health status of populations: the role of neo-liberalism, *Social Science and Medicine*, Volume 51, No. 1, blz. 135-146

Coumans, W., e.a. (1972), *Dossier Inkomensverdeling in België*, Leuven: Kultuurleven

Davis, J.A., Smith, T.W., Marsden, P.V. (2001), *General Social Survey, 1972-2000: Cumulative Codebook*, Storrs, CT: The Roper Center for Public Opinion Research.

De Neve, J., Fowler, J.H., Frey, B.S. (2010), *Genes, Economics, and Happiness* (CESifo Working Paper No. 2946), 32 blz.

Deleeck, H. (2008), *De Architectuur van de welvaartsstaat opnieuw bekeken*, Leuven: Acco, 551 blz.

Dember, W.N., Brooks, J. (1989), A new instrument for measuring optimism and pessimism: Test-retest reliability and relations with happiness and religious commitment, *Bulletin of the Psychonomic Society*, Volume 27, No. 4, blz. 365-366

Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J., Griffin, S. (1985), The satisfaction with life scale, *Journal of Personality Assessment*, Volume 49, No. 1, blz. 71–75

Diener, E., Suh, E.M., Lucas, R.E., Smith, H.L. (1999), Subjective well-being: Three decades of progress, *Psychological Bulletin*, Volume 125, No. 2, blz. 276–302

Diener, E., Oishi, S. (2004), Are Scandinavians Happier than Asians? Issues in Comparing Nations on Subjective Well-Being, In: F. Columbus (ed), *Asian Economic and Political Issues*, Volume 10, New York: Nova Science Publishers

Di Tella, R., MacCulloch, R., Oswald, A. (2001), Preferences over inflation and unemployment. Evidence from surveys of happiness, *The American Economic Review*, Volume 91, No. 1, blz. 335–341

Di Tella, R., MacCulloch, R., Oswald, A. (2003), The macroeconomics of happiness, *The Review of Economics and Statistics*, Volume 85, No. 4, blz. 809–827

Easterlin, R.A. (1994), Will raising the incomes of all increase the happiness of all?, *Journal of Economic Behavior and Organization*, Volume 27, blz. 35-47

Edgeworth, F.Y. (1881), *Mathematical Psychics*, McMaster University Archive for the History of Economic Thought

Equality Trust (e.d.), *About Us*, internet (24-03-2011)
(<http://www.equalitytrust.org.uk/about>)

European Social Survey (02-02-2011), *Survey Documentation: ESS3-2006 Documentation Report*, internet (16-03-2011) (<http://ess.nsd.uib.no/ess/round3/>)

Eurostat (11-03-2011), *Real GDP per capita, growth rate and totals – Euro per inhabitant*, internet (21-05-2011)
(<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsdec100&language=en>)

Eurostat (11-03-2011), *Real GDP per capita, growth rate and totals – Percentage change on previous period*, internet (21-05-2011)
(<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsdec100&language=en>)

Eurostat (20-05-2011), *Gini coefficient*, internet (21-05-2011)
(http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di12&lang=en)

Eurostat (20-05-2011), *S80/S20 income quintile share ratio by gender and selected age group*, internet (21-05-2011)
(http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di11&lang=en)

Eurostat (20-05-2011), *Unemployment rate, annual average, by sex and age groups (%)*, internet (21-05-2011)
(http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en)

Ewijk, van C., Jacobs, B., Mooij, de R., Tang, P. (2003), Tien doelmatigheidsargumenten voor een progressieve loon- en inkomstenbelasting, *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, Volume 35, blz. 30-35

Frey, B.S., Stutzer, A. (2000), Happiness, economy and institutions, *The Economic Journal*, Volume 110, No. 466, blz. 918-938

Frey, B.S., Stutzer, A. (2002a), What can economists learn from happiness research?, *Journal of Economic Literature*, Volume 40, No. 2, blz. 402-435

Frey, B.S., Stutzer, A. (2002b), *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Human Well-Being*. Princeton: Princeton University Press

Frey, B.S., Stutzer, A. (2005), Happiness research: State and prospects, *Review of Social Economy*, Volume 63, No. 2, blz. 207-228

Gerdtham, U., Johannesson, M. (2001), The relationship between happiness, health and socio-economic factors: results based on Swedish micro data, *Journal of Socio-economics*, Volume 30, blz. 553–557

Gravelle, H. (1998), How much of the relation between population mortality and unequal distribution of income is a statistical artifact?, *British Medical Journal*, Volume 316, No. 7128, blz. 382-385

Gundelach, P, Kreiner, S. (2004), Happiness and life satisfaction in advanced European countries, *Cross-Cultural Research*, Volume 38, No. 4, blz. 359-386

Hagerty, M. (1999), *Social Comparisons of Income in One's Community: Evidence from National Surveys of Income and Happiness*, University of California Davis

Haller, M., Hadler, M. (2006), How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: An international comparative analysis, *Social Indicators Research*, Volume 75, blz. 169–216

Helliwell, J.F. (2003), How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being, *Economic Modelling*, Volume 20, No. 2, blz. 331–360

Helliwell, J.F. (2006), Well-being, social capital and public policy: What's new?, *Economic Journal*, Volume 116, C34–C45

Helliwell, J.F., Putnam, R. (2004), The social context of well-being, *Philosophical Transactions of the Royal Society London*, Volume 359, blz. 1435–1446

Inglehart, R. (1997), *Modernization and postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 societies*, New Jersey: Princeton University Press.

Inglehart, R., e.a. (2000). World Values Surveys and Surveys and European Values Surveys, 1981-1984, 1990-1993, and 1995-1997 [Computer file]. ICPSR version. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research [producer], 2000. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research [distributor], 2000.

Inglehart, R., Welzel, C. (2005), *Modernization, cultural change and democracy: The human development sequence*, New York: Cambridge University Press.

James, W. (1902), *Varieties of Religious Experience*, New York: Mentor

Jen, M.H., Jones, K., Johnston, R. (2009a), Compositional and contextual approaches to the study of health behaviour and outcomes: Using multi-level modelling to evaluate Wilkinson's income inequality hypothesis, *Health & Place*, Volume 15, blz. 198-203

Jen, M.H., Jones, K., Johnston, R. (2009b), Global variations in health: Evaluating Wilinon's income inequality hypothesis using the World Values Survey, *Social Science & Medicine*, Volume 68, blz. 643-653

Johnston, R., Jen, M., Jones, K. (2009), On inequality, health, scientific progress and political argument: A response to Dorling and Barford, *Health & Place*, Volume 15, No. 4., blz. 1163-1165.

Johnston, R., Jen, M., Jones, K. (2010), On inequality and health, again: A response to Bernburg, and Barford, Dorling and Pickett, *Social Science & Medicine*, Volume 70, No. 4, blz. 498-500

Kahneman, D., Krueger, A., Schkade, D., Schwartz, N., Stone, A. (2004), Toward National Well-Being Accounts, *The American Economic Review*, Volume 94, No. 2, blz. 429-434

Kahneman, D., Sudgen, R. (2005), Experienced Utility as a Standard of Policy Evaluation, *Environmental & Resource Economics*, Volume 32, No. 1, blz. 161-181

Keyes, C.L.M., Shmotkin, D., Ryff, C.D. (2002), Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions, *Journal of Personality and Social Psychology*, Volume 82, No. 6, blz. 1007–1022

Korpi, T. (1997), Is utility related to employment status? Employment, unemployment, labor market policies and subjective well-being among Swedish youth, *Labour Economics*, Volume 4, No. 2, blz. 125-147

Layard, R. (2003), *Happiness: has social science a clue?*, London School of Economics, 24 blz.

Layard, R. (2005a), *Annexes to 'happiness'*, internet (22-03-2011)
(<http://cep.lse.ac.uk/layard/annex.pdf>)

Layard, R. (2005b), *Happiness: Lessons from a New Science*, London: Penguin

Leigh, A., Jencks, C., Smeeding, T.M. (2009), Health and economic inequality, *The Oxford Handbook of Economic Inequality*

Lelkes, O. (2006), Knowing what is good for you. Empirical analysis of personal preferences and the “objective good”, *The Journal of Socio-Economics*, Volume 35, blz. 285–307

Louis, V.V., Zhao, S. (2002), Effects of family structure, family SES, and adulthood experiences on life satisfaction, *Journal of Family Issues*, Volume 23, blz. 986–1005

LU, M. (2010), *A microeconomic analysis of happiness and life satisfaction: a statistical study in Germany* (November 1, 2010), 10th China Economics Annual Conference

Lucas, R.E., Diener, E., Suh, E. (1996), Discriminant validity of well-being measures, *Journal of Personality and Social Psychology*, Volume 71, No. 3, blz. 616–628

Lykken, D., Tellegen, A. (1996), Happiness is a stochastic phenomenon, *Psychological Science*, Volume 7, No. 3, blz. 186-189

Lynch, J.W., Davey Smith, G.D., Kaplan, G.A., House, J.S. (2000), Income inequality and mortality: importance to health of individual income, psychosocial environment, or material conditions, *British Medical Journal*, Volume 320, blz. 1200-1204

Morawetz, D., e.a. (1977), Income Distribution and Self-Rated Happiness: Some Empirical Evidence, *The Economic Journal*, Volume 87, No. 347, blz. 511-522

Muntaner, C., Lynch, J., Oates, G.L. (1999), The social class determinants of income inequality and social cohesion, *International Journal of Health Services*, Volume 29, No. 4, blz. 699-732

Oswald, A.J. (1997), Happiness and economic performance, *The Economic Journal*, Volume 107, No. 445, blz. 1815-1831

Pen, J. (1971), *Income distribution: facts, theories, policies*, New York: Praeger, 424 blz.

Pichler, F. (2006), Subjective quality of life of young Europeans. Feeling happy but who knows why?, *Social Indicators Research*, Volume 75, blz. 419–444

Rawls, J. (1999), *A theory of justice: revised edition*, Harvard University Press.

Ryff, C.D. (1989), Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being, *Journal of Personality and Social Psychology*, Volume 57, No. 6, blz. 1069–1081

Ryff, C.D., Keyes, C.L.M. (1995), The structure of psychological well-being revisited, *Journal of Personality and Social Psychology*, Volume 69, No. 4, blz. 719–727

Sacks, D.W., Stevenson, B., Wolfers, J. (2010), *Subjective well-being, income, economic development and growth* (Working paper 16441), Cambridge: National Bureau of Economic Research, 49 blz.

Seligman, M.E.P. (1991), *Learned optimism*, New York: Random House.

Sen, A. (2002), Capability and Well-Being. In M.C, Nussbaum and A. Sen (Ed.), *The quality of life* (pp. 30-54), New York: Oxford University Press

Shields, M.A., Price, S.W. (2004), Exploring the economic and social determinants of psychological well-being and perceived social support in England, *Journal of Royal Statistics*, Volume 168, No. 3, blz. 513–537

Shields, M., Price, S.W. (2005), Exploring the economic and social determinants of psychological well-being and perceived social support in England. *Journal Royal Statistical Society(Part 3)*, blz. 513–537

Shmotkin, D. (1998), Declarative and differential aspects of subjective well-being and implications for mental health in later life, in J. Lomranz (ed.), *Handbook of Aging and Mental Health: An Integrative Approach*, New York: Plenum, blz. 15–43

Siegers, J. (e.d.), *Mijn vrouw werkt gelukkig: een huishoudinteractiemodel ter verklaring van geluk*, *Emancipatie als kwestie*, Dutch University Press.

Snijders, T.A.B., Bosker, R.J. (1999), *Multilevel analysis: an introduction to basic and advanced multilevel modeling*, London: SAGE Publications, blz. 111

Stolwijk, H. (2008), Geluk en Economie: liggen de prioriteiten in het beleid verkeerd?, *TPEdigitaal*, Jaargang 2, nr. 3, blz. 36-53

Stutzer, A. (2004), The role of income aspirations in individual happiness, *Journal of Economic Behaviour and Organisation*, Volume 54, blz. 89–109

Tammes, P. (2007), Komt het geluk met de jaren?, *Veel geluk in 2007*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 167 blz.

Thoits, P.A., Hewitt, L.N. (2001), Volunteering work and well-being, *Journal of Health and Social Behaviour*, Volume 42, blz. 115–131

Tomes, N. (1986), Income Distribution, Happiness and Satisfaction: A Direct Test of the Interdependent Preferences Model, *Journal of Economic Psychology*, Volume 7, blz. 425-446

Van der Hoek, M.P. (1985), *Inkomensverdeling: Theorie en Beleid*, Leiden: Stenfert Kroese

Van Poeck, A. (2007), *Economische Politiek*, Antwerpen - Apeldoorn, Garant, 350 blz.

Veenhoven, R. (1970), Geluk als onderwerp van wetenschappelijk onderzoek, *Sociologische Gids*, Volume 17, blz. 115-122

Veenhoven, R. (1999), Beeld van geluk: in wetenschap en belletrie, *Berichten aan de Vrienden van de Jan Campert Stichting*, Aflevering 16, blz. 20-29

Veenhoven, R. (2008), Meten van bruto nationaal geluk, *TPEdigitaal*, Jaargang 2, nr. 3, blz. 10-35

Veenhoven, R., Timmermans, D. (1998), Welvaart en Geluk, *Economische Statistische Berichten (ESB)*, blz. 628-631

Vlaams Ministerie van Onderwijs & Vorming (2006), *Investeren in succes, kwaliteit & doelmatigheid*, Brussel, 8 blz.

Wilkinson, W. (2007), In Pursuit of Happiness Research, Is it Reliable? What Does it Imply for Policy?, *Cato Institute Policy Analysis Series*, No. 590, blz. 44

Wilkinson, R., Pickett, K. (2009), *The spirit level: why equality is better for everyone*, London: Penguin

Wilson, T.D., Meyers, J., Gilbert, D. (2003), How happy was I, anyway?, A retrospective impact Bias, *Social Cognition*, Volume 21, No. 6, blz. 421-446

Wolfers, J. (2003), Is business cycle volatility costly? Evidence from surveys of subjective well-being, *International Finance*, Volume 6, No. 1, blz. 1-26